

Heerjansdam

Hendrik-Ido-Ambacht

Zwijndrecht

Swindregt Were

Uitgave van
Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en Historische Vereniging Zwijndrecht
Jaargang 39, nr. 2, 1 november 2025

De voorzijde van de pastorie, toren en kerk net na de opening in december 1928.
Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

Inhoud

Van de redactie	3
Een rooms-katholiek kwartier in Zwijndrecht - Maurice de Jongh	4
De Waal: van levensader tot recreatierivier - Willem Schneider	24
Colofon	42

Van de redactie

Voor u ligt de nieuwste editie van Swindregt Were. In deze uitgave komen twee onderwerpen aan bod.

Maurice de Jongh schrijft over hoe Zwijndrecht in de twintigste eeuw een katholiek bolwerk werd. Het rooms-katholieke geloof was tot de zestiende eeuw dominant in de Nederlanden, maar werd in de tweede helft van die eeuw onder druk van protestantse stromingen zoals het Calvinisme afgezworen. Katholieken gingen, samen met joden, lutheranen en andere religieuze dissidenten, tot de minderheid behoren. Zij mochten geen bestuurlijke functies bekleden en kerkten in schuilkerken. Hoewel Zwijndrecht rond 1850 relatief veel rooms-katholieken had, veranderden hun situatie, status en rechten nauwelijks. Pas aan het begin van de twintigste eeuw kregen zij meer vrijheid. Zo kwam er een noodkerk dichtbij waar later het raadhuis zou verrijzen. Van daaruit zou het katholieke bolwerk steeds meer vormgegeven worden, ondanks de nodige tegenwerking. U kunt dit boeiende artikel verder in ons blad lezen.

Willem Schneider neemt u in het tweede interessante artikel mee naar de geschiedenis van de rivier de Waal. In het artikel worden vooral de economische activiteiten inzichtelijk gemaakt. De Waal is momenteel bekend om zijn recreatiemogelijkheden zoals watersport en fietsroutes, maar heeft in het verleden vooral economische functies vervuld, zoals visserij en transport. Historici beschouwen de Waal als een cruciale levensader voor Hendrik-Ido-Ambacht. De verschuiving van economische naar recreatieve doeleinden werd veroorzaakt door natuurlijke verzanding en overheidsingrijpen in de waterhuishouding. Archeologische ontdekkingen wijzen op bewoning langs de Waal sinds de negende eeuw, met vondsten uit de elfde en twaalfde eeuw en terpen in de regio.

We wensen u veel leesplezier!

De redactie van Swindregt Were

Voorzijde omslag:
Zicht op de voorzijde van de katholieke of Heilig Hart van Jezuskerk vanaf de Burgemeester de Bruïnelaan. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

Een rooms-katholiek kwartier in Zwijndrecht

De gevarieerdheid van de gevels, de erkers en de voordeuren, kom je al wandelend en oriënterend tegen en het kan gebeuren, dat je deze huizen gelegen aan de Burgemeester de Bruinelaan, stuk voor stuk, inwerkend bekijkt en op je gemakje er voor blijft staan.¹

Deze passage uit een ode aan de Burgemeester de Bruinelaan van de Zwijndrechtse kunstenaar en dichter Ad Bakker (1937 - 2021) zal bij veel inwoners de nodige herkenning opleveren. De historische, voornamelijk in de eerste helft van de vorige eeuw gebouwde geveltjes, geven de straat een grote allure. Een gietijzeren lantaarn, gewijd aan de naamgever van de straat, staat pontificaal op de kruising met de Julianastraat en geeft de straat nog meer uitstraling. Halverwege de Burgemeester de Bruinelaan bereikt men het Raadhuisplein. Hier valt direct de bijzondere gevel van het Raadhuis op. Dit uit de jaren dertig stammende, imposante bouwwerk vormt nog altijd het politieke en bestuurlijke centrum van Zwijndrecht. Aan het plein staan echter nog meer bijzondere, historische panden. Denk bijvoorbeeld aan de rooms-katholieke kerk met klokkentoren, de daarnaast gelegen pastorie en het voormalige internaat. Daarachter liggen de lokalen van wat ooit de Sint-Jozefschool was. Ook aan deze panden besteedde Ad Bakker aandacht. Zo legde hij ze in één van zijn kenmerkende pentekeningen vast. Het is dan ook een opvallend deel van

Zicht op de kruising Burgemeester Bruinelaan-Emmastraat met de Heilig hart van Jezuskerk. Op de achtergrond ook de contouren van het voormalige internaat. Een pentekening van Ad Bakker

Het rooms-katholieke geloof als minderheid
Tot en met de zestiende eeuw was in principe iedereen rooms-katholiek. De oudste kerken in de Zwijndrechtse Waard zijn dan ook ooit gebouwd als katholieke kerk. Zij werden eeuwenlang als zodanig gebruikt. Dit veranderde in de tweede helft van de zestiende eeuw. Er kwam veel kritiek op de rooms-katholieke kerk. Verschillende protestantse of gereformeerde stromingen ontstonden. Vooral het Calvinisme, geïnspireerd op de Zwitserse hervormer Johannes Calvijn (1509 - 1567), vond in de Nederlanden veel medestanders. In 1572 zwerden de Nederlanders, als gevolg van de opstand tegen de Spanjaarden, het rooms-katholieke geloof zelfs helemaal af. De kerken waren nu protestants geworden en werden flink versoberd: beelden werden weggehaald, glas-in-loodramen vervangen en de muren van de kleuren ontdaan. Hoewel vooral in de periode na deze omwenteling nog veel ‘Paapse’ aanhangers waren, zeker ook in onze waard,² nam dit naarmate de tijd vorderde steeds verder af. De rooms-katholieken gingen - boven de rivieren- behoren tot de minderheden, net als de joden (israëlieten), remonstranten, hugenoten en lutheranen. Waar de twee laatstgenoemde groepen als gelijkwaardig werden gezien, omdat zij ook een vorm van het protestantse geloof aanhingen, werden zowel de joden als de remonstranten

en rooms-katholieken gezien als tweederangs burgers. Zij mochten geen bestuurlijke functies uitoefenen en werden uitgesloten van de gilden. Katholieken en remonstranten mochten ook geen eigen godshuis hebben. Zij kerkten dus in schuilkerken: gebouwen die er van buitenaf uitzagen als woning of pakhuis, maar vanbinnen waren ingericht als kerk. Vanaf de zeventiende eeuw werden deze schuilkerken min of meer gedoogd. De uitzondering hierop vormden overigens de joden. Zij mochten in de grote steden wel synagogen bouwen. In Dordrecht waren er meerdere schuilkerken. Sinds 1739 was er ook een synagoge.

Hieruit kunnen we opmaken dat deze minderheden in de grote steden nog wel in redelijke aantallen vertegenwoordigd waren. Op het platteland waren zij echter op een enkeling na geheel afwezig. Sinds de achttiende eeuw waren er joden in de Zwijndrechtse Waard aanwezig.³ Zij gingen in Dordrecht naar de synagoge of wellicht naar Ridderkerk. Sinds 1835 stond ook in deze plaats een synagoge. De joodse gemeenschap in Ridderkerk scheidde zich in 1863 zelfs helemaal af van de Dordtse evenknie. Tussen 1800 en 1900 waren er steeds rond de 60 leden. Over de rooms-katholieken in onze omgeving is minder bekend. Zij kerkten waarschijnlijk in Dordrecht in één van de schuilkerken.

In het herenhuys ‘het Meervat’ aan de Kuipershaven, gebouwd in 1700, werden op de zolder katholieke diensten gehouden. Deze ruimte was via de achterkant van het huis te bereiken. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Op het achterste gedeelte van de Voorstraat is de ‘Maria Maior’ gevestigd. Zij ligt nog steeds ‘verborgen’ achter de woningen aan de Voorstraat. Hier werden vanaf het begin van de achttiende eeuw diensten door de oud-katholieken gehouden. In 1842 werd de schuilkerk vervangen door dit exemplaar. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

De in 1835 gebouwde synagoge aan de Benedenrijweg 9 in Ridderkerk. In 1924 werd het pand verkocht. Zij werd omgebouwd tot een rij met woningen. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, documentnummer 117.330

De Joodse gemeenschap mocht haar geloof wel in het openbaar belijden. Tot 1856 gebeurde dit in een gebouw van het voormalige Mariënbornklooster. Daarna werd dit statige pand aan de Varkensmarkt gebouwd. In 1947 werd het gebouw verkocht en twintig jaar later (1965) gesloopt. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Een Walhalla voor zuiderlingen

De meeste dorpen in de Zwijndrechtse Waard telden tot ver in de negentiende eeuw maximaal een handvol rooms-katholieken. Rond 1850 was er echter één dorp dat daarop de uitzondering vormde: Zwijndrecht. In de *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van de Zwijndrechtschen Waard*[..] van J.W. Regt uit 1848 kunnen we veel demografische gegevens halen, zoals de geloofsovertuigingen van de inwoners. Op basis van die gegevens is onderstaande tabel gemaakt.

Inwoners in de Zwijndrechtse Waard en het katholieke geloof in 1848

Dorp	Aantal rooms-katholieken	Totaal aantal inwoners	percentage
Heer Oudelands Ambacht	0	80	0 %
Groote Lindt	1	580	0,17 %
Kijfhoek	0	85	0 %
Heerjansdam	0	730	0 %
Kleine Lindt	1	460	0,22 %
Rijsoord	3	160	1,88 %
Sandelingen Ambacht	0	390	0 %
Hendrik-Ido-Ambacht	3	1250	0,24 %
Zwijndrecht	125	2185	10 %
Meerdervoort	15	400	3,75 %
Ridderkerk	25	4740	0,53%

Wie naar de tabel kijkt, zal het direct opvallen dat het percentage rooms-katholieken in Zwijndrecht zowel in absolute getallen als in percentages uit de toon valt. Maar liefst 10 procent van de bevolking in het dorp had het rooms-katholieke geloof. Geen enkel ander dorp komt ook maar in de buurt van dit aantal. Zelfs Ridderkerk, in die tijd meer dan twee keer zo groot als Zwijndrecht, telde er minder. Wat dit gegeven misschien nog veel interessanter maakt, is dat in 1839 slechts 2,98 procent van de bevolking in Zwijndrecht rooms-katholiek was. Dit betekent dat in een periode van 10 jaar het aantal roomsen enorm toenam. De vraag is natuurlijk: wat was daarvan de oorzaak? In een zoektocht naar het antwoord vinden we in hetzelfde boek een belangrijke aanwijzing, wanneer Regt de ‘bronnen van bestaan’ behandelt: *Van meer belang zijn er nog de zoutziederijen, die veel werk verschaffen en 4 in getal zijn. De voor eenigen tijd alhier opgerichte vensterglasfabriek verdient bijzondere opmerking, daar zij de eenige in ons land is en bereids met goed gevolg tegen het buitenland wedijvert. Verder heeft men hier nog 1 flesschenfabriek, 1 scheepstimmerwerf, 1 trasmolen, 2 oliemolens, waaronder 1 met pelwerk, 1 korenmolen, 1 boekbinderij, 1 bierbrouwerij, 1 chocolaadfabriek, benevens onderscheidene neringen en handwerken.*⁴ Molens kenden we al sinds de zeventiende en achttiende eeuw in de Zwijndrechtse Waard. De zoutindustrie en scheepswerven waren zelfs al een eeuw

eerder aanwezig. De plotselinge bevolkingsgroei zal dus niet door deze - van oudsher - belangrijke industrieën veroorzaakt zijn. Het ligt meer voor de hand de vensterglasfabriek hiervoor als oorzaak aan te wijzen. Niet voor niets geeft de auteur hier zo hoog over op.

Gelukkig is over deze glasfabriek veel informatie bekend.⁵ In 1839 waren de Haagse handelaren Samuël Eliazar Swerein en Jacobus Steffen op het terrein van de voormalige buitenplaats Sorghlust een vensterglasfabriek begonnen. Het was de eerste

in Nederland. De landelijke politiek was er op gebrand dat deze fabriek internationaal zou kunnen wedijveren. Er werden vanaf die tijd enorme geldbedragen in de fabriek gepompt. Wellicht de belangrijkste uitdaging was het vinden van bekwaam personeel. In Nederland had men weinig ervaring met het maken van vensterglas. Het was immers een nieuwe, voor Nederland onbekende industrie. De fabriekseigenaren waren aangewezen op arbeiders uit het buitenland. Het ging hierbij met name om arbeiders uit het Franstalige deel van België. Met allerlei gunstige voorwaarden werden zij naar Zwijndrecht gelokt om daar te komen werken. Onder meer verrees een Franse school aan de Slikdamsteeg en werd een huizenrij op de Ringdijk gebouwd op een steenworp afstand van de fabriek. Deze woningen stonden al snel bekend als de ‘Franse huizen’.

De lokstrategieën waren enigszins succesvol. Dit zien we terug aan het hoge aantal rooms-katholieken die in deze periode woonachtig waren in Zwijndrecht. Maar liefst 10 procent van de bevolking was in 1848 rooms-katholiek, waar dat in andere gemeenten in de Zwijndrechtse Waard slechts 1 tot 3 procent was. Dit waren voornamelijk Belgische (Waalse) glasblazers. De gegevens uit het bevolkingsregister geven een zelfde beeld. In de periode 1850-1862 hebben we op dit moment ongeveer 90 namen van buitenlandse glasblazers kunnen achterhalen. Zij woonden in wijk B, huisnummer 32-1 tot en met 32-13, oftewel in de Franse huizen’.⁶ In de toekomst zal meer onderzoek naar deze arbeiders gedaan moeten worden om meer over hun achtergrond te weten te komen. Voor nu is het belangrijk aan te geven dat velen van hen het rooms-katholieke geloof hadden. Ondanks het flinke aantal was er geen -

tijdelijke - kerk aanwezig. De glasblazers waren waarschijnlijk op Dordrecht aangewezen. De gunstige omstandigheden in de vensterglasfabriek hielden overigens maar een korte tijd aan. In 1853 zette men het noodlijdende bedrijf tijdelijk om naar een flessenfabriek. Twee jaar later besloot de nieuwe eigenaar J. van Hoboken Cortgene definitief over te stappen op het produceren van flessen. Hiervoor waren niet langer buitenlandse glasblazers nodig. Ook de Nederlanders hadden deze expertise en zij waren goedkoper dan de Belgische arbeiders. Het aantal Walen nam in deze periode snel af. Zij namen ook hun rooms-katholieke geloof met zich mee.

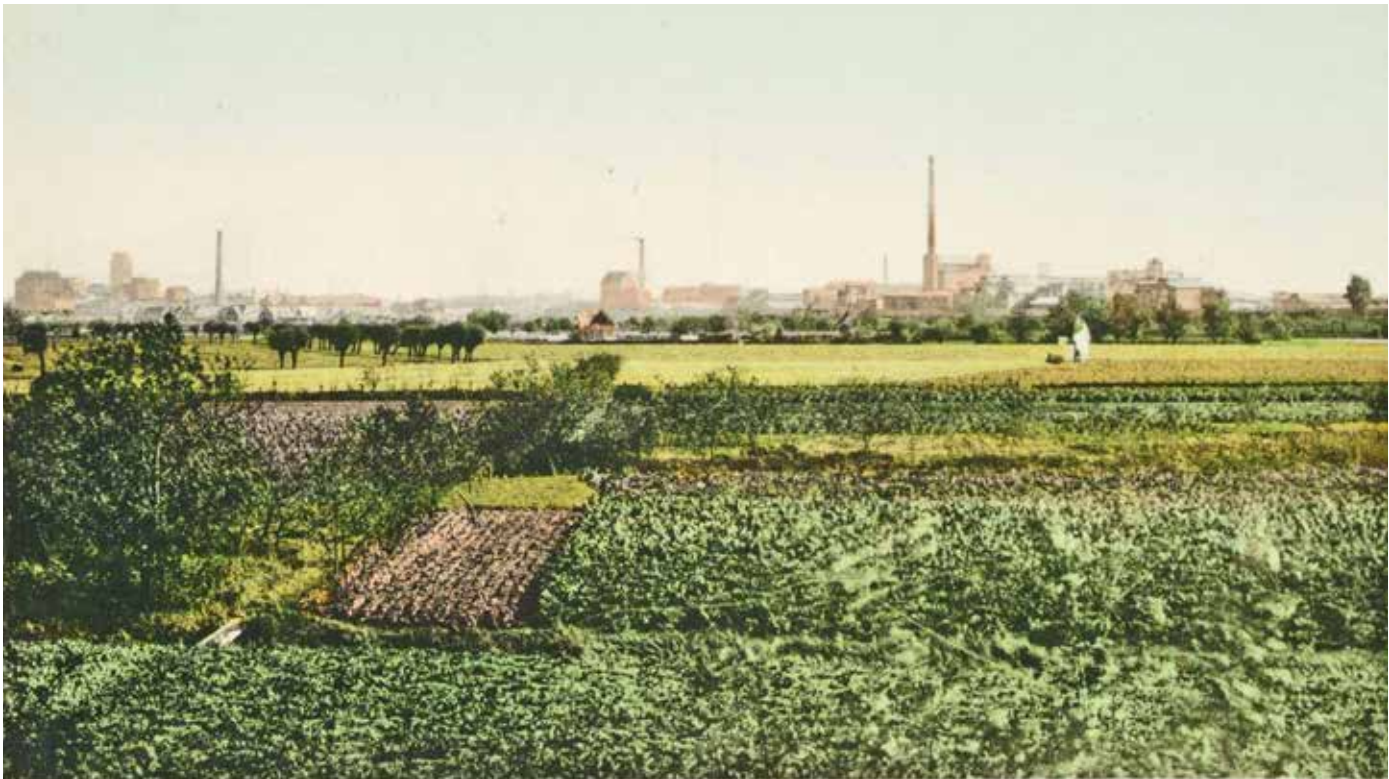
Ongekende bevolkingsgroei

Uit onderstaand staatje blijkt hoe sterk de bevolking dezer gemeente in het 1ste halfjaar van 1918 is toegenomen. Stand der bevolking op 31 december 1917: 4502 m., 4180 v., totaal 8781. Vermeerderd door: geboorten 71m., 45v. tot. 116. Vestiging 419m., 413v., tot. 832, te zamen 490m., 458v., tot. 948 = 5082 m., 4647v., tot. 9720 Verminderd door: Overlijden: 32m., 16v., tot. 48. Vertrek: 137m., 120v., tot. 257, tezamen 169m., 136v., tot. 305. Stand der bevolking op 1 juli 1918: 4913 m., 4511 v., tot. 9424.

Dit bericht is te lezen in het *Dordrechtsch Nieuwsblad* van 3 juli 1918. Hoewel het er op het eerste gezicht moeilijk leesbaar uitziet, geeft het onderzoekers een schat aan informatie. In de eerste 6 maanden van 1918 groeide de bevolking van Zwijndrecht namelijk met maar liefst 643 personen! Een ongekende groei! De belangrijkste reden voor de toename was

De glashut die in 1839 werd gebouwd als onderdeel van de vensterglasfabriek. Hier liepen de tientallen Belgische glasblazers dagelijks rond. Collectie Kees van der Leer

Zwijndrecht omstreeks 1915 met binnendijs het tuinland en buitendijs de verschillende bedrijven die zorgden voor een enorme bevolkingsgroei. Helemaal links de Guanofabriek (1895). In het midden de fabriek van Samuel van de Berg (1912) en rechts de fabriek van Antoon Jurgens (1914). Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

dat er meer mensen in de gemeente Zwijndrecht kwamen wonen dan dat er vertrokken (832 tegenover 257). Tegelijkertijd was er een geboorteoverschot (116 tegenover 48). Voor beide toenames zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Zo was sinds de totstandkoming van de waterleiding in 1898 en de woningwet van 1901 de gezondheidstoestand in Zwijndrecht sterk verbeterd. Krotten waren vervangen voor nieuwe, moderne woningen die ook nog eens op het gas- en waterleidingnetwerk werden aangesloten. Een beter hygiënische toestand zorgde ervoor dat nieuwgeborenen een grotere kans hadden te overleven. Het vestigingsoverschot had een andere reden. Zo was het woningbestand enorm gegroeid met de aanleg van de Da Costastraat (1913: 84 woningen) en het tuindorp Meerdervoort (1917: ruim 250 woningen). Tussen de Burgemeester de Bruinelaan en de Ringdijk zou eveneens op korte termijn een moderne woonwijk verrijzen (246 woningen). Deze groei werd aangedreven door het feit dat Zwijndrecht in deze periode zeer snel industrialiseerde. Sinds de aanleg van de spoorbrug over de Oude Maas (1866 - 1872), waardoor de

Een uitpuilende geloofsgemeenschap

In 1918 telde de rooms-katholieke gemeenschap in Zwijndrecht inmiddels ruim 300 leden. Zij moesten iedere zondag naar Dordrecht. Hier was sinds 1826 de Sint-Bonifatiuskerk in de Wijnstraat gevestigd. Dit godshuis was tot stand gekomen in een tijd waarin de houding tegenover het rooms-katholieke geloof langzaam veranderde. Deze ontwikkeling was begonnen aan het begin van de negentiende eeuw toen de Fransen hier de dienst uitmaakten. In die periode kregen de roomsen meer privileges. Onder Koning Willem I (koning tussen 1814 en 1840) zette deze ontwikkeling zich door. Er verreezen dan ook honderden kerken door heel het land. Om dit verder in goede banen te leiden en te stimuleren, zag de overheid hierop toe. De term ‘Waterstaatskerk’ was geboren. Dit zijn kerken die onder toezicht van de Rijksoverheid en met Rijkssubsidies gebouwd zijn. De Sint-Bonifatiuskerk in Dordrecht kan ook tot deze groep worden gerekend. Dat de overheid zich anders tegen de rooms-katholieken opstelde, betekende overigens niet dat de bevolking het daar mee eens was. Bij de eerstesteenlegging van deze kerk was het stadsbestuur evenals vertegenwoordigers van andere kerken uit de stad aanwezig. Tegelijkertijd werd het bouwterrein afgezet met kanonniërs om de openbare orde te handhaven.⁷ De eerste in het zicht staande rooms-katholieke kerk in Dordrecht deed de gemoederen hoog oplopen. Dat is niet zo gek. Meer dan twee eeuwen waren de rooms-katholieken gedwongen geweest ondergronds te gaan. Nu mochten zij weer openlijk hun geloof belijden. Dat lokte reacties uit.

Honderd jaar later was deze situatie inmiddels volledig veranderd. De rooms-katholieke gemeenschap in deze regio was inmiddels de 7000 leden gepasseerd. De Sint-Bonifatiuskerk puidle op zondagen uit vanwege de vele gelovigen die van heinde en verre kwamen om de diensten bij te wonen. Dit was een onwenselijke situatie. Er moest een

gemeente via het spoor verbonden was met de havens van Antwerpen en Rotterdam, waren veel nieuwe industrieën naar Zwijndrecht gekomen. Zij vestigden zich voornamelijk in de uiterwaarden van de Oude Maas. Het eerste bedrijf dat de gok in Zwijndrecht waagde, was de Guanofabriek in 1895. Al snel volgden de margarinefabrieken van Samuel van den Bergh (1912) en Antoon Jurgens (1914). Hierdoor nam de werkgelegenheid in Zwijndrecht fors toe. Omdat de Zwijndrechtse tuinders geen interesse hadden om in deze nieuwe fabrieken te werken, waren de eigenaren vooral afhankelijk van arbeiders van buiten. Vanuit de Betuwe en Noord-Brabant kwamen deze arbeiders in grote getale naar Zwijndrecht. Het feit dat de beide bedrijven oorspronkelijk uit Brabant kwamen, zal er ongetwijfeld aan hebben bijgedragen dat veel arbeiders de rivieren noordwaarts overstaken. Met de komst van deze nieuwe bewoners veranderde ook de samenstelling van de Zwijndrechtse bevolking. Vooral het aantal rooms-katholieken nam fors toe. Net als zestig jaar eerder had dit dus vooral een economische oorzaak.

Een kijkje in de Wijnstraat in Dordrecht met de in 1826 gebouwde Sint Bonifatiuskerk. Met de bouw van deze kerk werd het rooms-katholieke geloof voor het eerst in 250 jaar weer zichtbaar in de stad. Ook vanuit Zwijndrecht was het dak en de toren van de kerk duidelijk te zien. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

De Antoniuskerk in Dordrecht in 1924 vanuit de lucht. Achter de kerk ligt ook de katholieke Sint Jozefschool. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

oplossing komen. In die periode werden dan ook plannen gemaakt om de parochie verder uit te breiden. In 1920 bouwde men een nieuwe parochiekerk tegenover het station in Dordrecht. Deze wijdde men aan de Heilige Antonius van

Padua. In de volksmond stond deze kerk al snel beter bekend als de ‘Antoniuskerk’. Een paar jaar eerder waren er al ‘bijkerken’ in Sliedrecht en Puttershoek gebouwd. De volgende plaats waar men de blik op wierp, was Zwijndrecht.

De raderboot vanuit Zwijndrecht onderweg naar Dordrecht. Op zondagen was deze drukbevolkt met katholieken op weg naar de Bonifatiuskerk aan de Wijnstraat. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Voet aan de Zwijndrechtse grond

Dat men ook in Zwijndrecht plannen maakte voor een rooms-katholieke kerk is niet vreemd. Iedere zondag stonden honderden gelovigen op het Veerplein te wachten op de pont naar Dordrecht. Anderen gebruikten kleine, gammele roeibootjes om met de hele familie de oversteek te maken. Van daaruit liep men dan over de Wijnstraat naar de Bonifatiuskerk. Sommige leden zouden die dag de communie ontvangen en moesten dus nuchter komen. Dat betekende een barre tocht in weer en wind op nuchtere maag. Het was geen ideale situatie. Vanuit de Sint-Bonifatiusparochie stuurde men dan ook aan op een bijkerk in Zwijndrecht. Toch verliep de reis daarnaartoe allesbehalve soepel.

In het *Dordrechtsch Nieuwsblad* van 30 juli 1918 lezen we dat *Het kerkbestuur der parochie van St. Bonifacius te Dordrecht heeft, naar “St. Bavo” meldt, te Zwijndrecht een terrein van 5000 vierkante M. aangekocht om daar een R.K. kerk met school te bouwen.* In diezelfde krant, maar dan ongeveer een maand eerder, zijn meer details te lezen.⁸ In deze editie wordt namelijk verslag gedaan van de raadsvergadering waar het gemeentebestuur deze aanvraag besprak. Overigens, die aanvraag was al in april gedaan, dus vermoedelijk had het gemeentebestuur geprobeerd het proces flink te vertragen. In ieder geval blijkt het te gaan om een stuk grond aan de Burgemeester de Bruïnelaan dat werd begrensd door ‘de Vliet’. Waarschijnlijk bedoelde de verslaggever hiermee ‘de Vaart’. Dit is een sloot die eeuwenlang evenwijdig aan de Lindelaan gelegen was en de Devel met de Oude Maas verbond via het Pietermanse haventje. Het rooms-katholieke kerkbestuur van Dordrecht wilde dit stuk grond voor 5 gulden per vierkante meter kopen. Bovendien verzochten zij een strook van 14 meter in de volle diepte van het perceel in te mogen richten als verbindingsweg met ‘het Korenpad’. Ongetwijfeld was dit een voorloper van de Emmastraat die uitkwam bij korenmolen Landzigt. Hoewel de gemeente akkoord ging met beide voorstellen, heerste er ook de nodige scepsis. Zo bepaalde men dat aan de weg geen begraafplaats mocht komen. Eén van de

raadslieden wilde zelfs specifiek weten met welk doel de grond gekocht werd. Geheel terecht floot de burgemeester hem terug door te stellen dat de eigenaar dit in principe zelf mocht weten. Als er iets op de grond gebouwd zou worden, moest daar eerst een vergunning voor worden aangevraagd. Kortom, dat waren vragen voor later. Daarmee was de kous af. Uit latere geschriften blijkt dat ook nog 4500 vierkante meter grond gekocht wordt van de gravin van Rechteren.⁹

Met de aankoop van beide stukken grond ontstond een groot perceel waarop de plannen van de Dordtenaren gerealiseerd konden worden. In het *Godsdienstig tijdschrift Onze vriend Sint Anthonis*, het kerkblad van de Dordtse parochie van Sint-Antonius, verzuchtte pastoor P. van Cammen in de editie van januari: *op Zwijndrecht heeft men ook - na een langen lijdensweg - de koop van een flink stuk grond voor kerk en school zijn beslag gekregen.* Maar wat bedoelde hij met ‘lijdensweg’? Had hij het hiermee over de Zwijndrechtse communicanten die jarenlang iedere week naar Dordrecht moesten reizen? Of refereerde Van Cammen aan het feit dat het Zwijndrechtse politieke bestel misschien flink had dwarsgelegen? Het is door een gebrek aan informatie lastig te beoordelen. De trage behandeling van het verzoek door het gemeentebestuur zou een indicatie kunnen zijn dat van het tweede sprake was.

De Kadastrale kaart van Zwijndrecht rond 1900. De percelen die door het bestuur van de rooms-katholieke Sint Bonifatiusparochie werden aangekocht van de Gemeente Zwijndrecht en de gravin van Rechteren, zijn geel gemarkeerd. In het zuiden was ‘de Vaart’ de grens. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Van school voor vluchtelingen naar noodkerk

Gistermorgen werd voor het eerst te Zwijndrecht in de R.K. noodkerk, staande aan de Burgemeester de Bruïnelaan alhier, de godsdienstoefening gehouden. De kerk was geheel vol. Dit meldt het *Dordrechts Nieuwsblad* in de editie van 29 april 1919. Dat het hier een noodkerk betrof, werd al snel duidelijk. In de kerk stonden schoolbanken waar de gaten voor de inktpotjes nog in zaten. De kachel, die was geschonken door de Spoorwegen, had nauwelijks effect want warm werd het er nooit. Dit was vooral te wijten aan de vele tochtgaten en kieren. Het lekte er dan ook voortdurend. Kortom, het was absoluut geen luxe onderkomen.¹⁰ De barak had een - korte maar - heftige geschiedenis achter de rug die alles te maken had met de Eerste Wereldoorlog.

In deze oorlog bleef Nederland neutraal. Het gevolg was dat honderdduizenden vluchtelingen uit de omringende landen Nederland binnenkwamen. Onder hen waren ook veel soldaten, die op de vlucht voor de vijand in Nederland kwamen en daar werden geïnterneerd in kampen. Het bleek een enorme opgave om al die vluchtelingen een plaats te geven. Een goed voorbeeld is de Zeeuwse plaats Hansweert. Dit kleine dorp aan de Westerschelde was eigenlijk nooit van grote betekenis. Dit veranderde in 1866 toen twee kanalen door Zuid-Beveland werden gegraven. Hierdoor werd de route van Antwerpen naar Rotterdam enorm verkort. Bovendien hoefde men niet meer over de gevaarlijke Noordzee te varen. Hansweert lag aan het begin van één van die kanalen en kon van die unieke plek profiteren. Veel schippers overnachtten in het dorp en de handel trok aan. Al snel liepen er grote groepen Belgen in het plaatsje rond. Hansweert kreeg de bijnaam ‘Klein Antwerpen’. In 1870 werd er zelfs een rooms-katholieke kerk gebouwd om deze Belgen op zondagen te kunnen bedienen. Kortom, de Belgische aanwezigheid in het dorp was van grote betekenis.

In de oktoberdagen van 1914 ervoeren de inwoners van Hansweert ook het nadeel van dit kanaal. Na de val van Antwerpen op 10 oktober van dat jaar kwam een enorme vluchtelingenstroom op gang. Ruim 1 miljoen Belgen vluchtten naar Nederland, waarvan ongeveer 450.000 mensen via de Schelde Zeeland binnenkwamen. Tienduizenden schepen, volgeladen met nog eens tienduizenden Belgen, kwamen terecht in Hansweert. Dit gebeurde in zo’n korte tijd dat de Rijksoverheid nauwelijks de tijd had om adequaat te kunnen reageren. Veel schepen werden dan ook verder noordwaarts gestuurd naar Zuid-Holland. Al snel werden zij door de Rotterdammers tegengehouden en teruggestuurd naar het zuiden. Kortom, het was een chaos. De vluchtelingen werden gedwongen om in de havens op hun schepen te bivakkeren. Twee maanden later waren er nog steeds 4.200 Belgen die op hun aken in Hansweert woonden. Ondertussen zorgde de Nederlandse overheid dat zij in de kerken terecht konden en dat de kinderen naar school konden. Zo lezen we in het Utrechts Dagblad van 27 maart 1915: *Te Hansweert is de school voor de kinderen van Belgische vluchtelingen gisteren door den burgemeester Dominicus geopend; de lessen worden gegeven door 4 onderwijzers en 2 onderwijzeressen.* Dit was een hele

verbetering, want eerder hadden de kinderen gebruik gemaakt van een lokaal bij de rooms-katholieke school. Uiteraard was daar geen plek voor honderden leerlingen. Een eigen school was dan ook bittere noodzaak geweest. De opdrachtgever voor de bouw van deze noodschool was *Het Nederlands Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers*: een particulier initiatief dat later door de Nederlandse overheid is overgenomen. De school bestond uit houten barakken die opgedeeld konden worden in kleinere ruimten. Na enige tijd liep het aantal vluchtelingen in Hansweert langzaam terug. De Belgische overheid en de Duitse bezetters kwamen overeen dat de vluchtelingen zonder problemen konden terugkeren naar Antwerpen. Ruim 100.000 Belgen vertrouwden die berichtgeving niet en zij wachtten in Nederland het verdere verloop af. Deze ‘blijvers’ werden verspreid over Nederland.

Op die manier kwamen er bijvoorbeeld ook veel Belgen in Papendrecht terecht. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* schrijft hierover in de editie van 3 mei 1915: *Van de Belgische vluchtelingen, die met hun vaartuigen Zeeland verlaten moeten, krijgt onze gemeente in ruime mate haar deel. Donderdag kwam sleep na sleep de rivier op en koos ligplaats langs den noordelijke oever der Merwede, zoodat nu van de aanlegplaats der veerboot tot bij de kerk een lange rij Belgische vaartuigen van allerlei grootte geankerd ligt. De ruim 500 Belgen worden op het gemeentehuis ingeschreven en moeten door het gemeentebestuur op Rijkskosten gesteund worden.* Uiteindelijk zou in 1916 de piek bereikt worden met ruim 1700 vluchtelingen in het dijkdorp.¹¹ Omdat Papendrecht van oudsher een gereformeerde gemeente was, moesten de overwegend rooms-katholieke Belgische vluchtelingen zelf zorgen voor een school en een kerk. Ook hier lezen we over in de krant, dit keer in *De Tijd* van 26 juni 1915: *Een eigenaardige school ook en een eigenaardige kerk. In het ruim van een schip liggen zware balken - eventueel door de Belgische genietroepen bestemd voor een noodbrug over de Schelde bij Antwerpen - dat zijn de schoolbanken. Aan een ladder hangt een ijzeren plaat, dat is het schoolbord. Krijt is niet duurt, en... à la guerre comme à la guerre. En de kerk? Eveneens in een boot. In den beginnen, alles indrukwekkend arm en primitief. Langzamerhand gaven de vaardige handen der Belgische meisjes deze modernen catacomben een gunstiger, een bijna streelend*

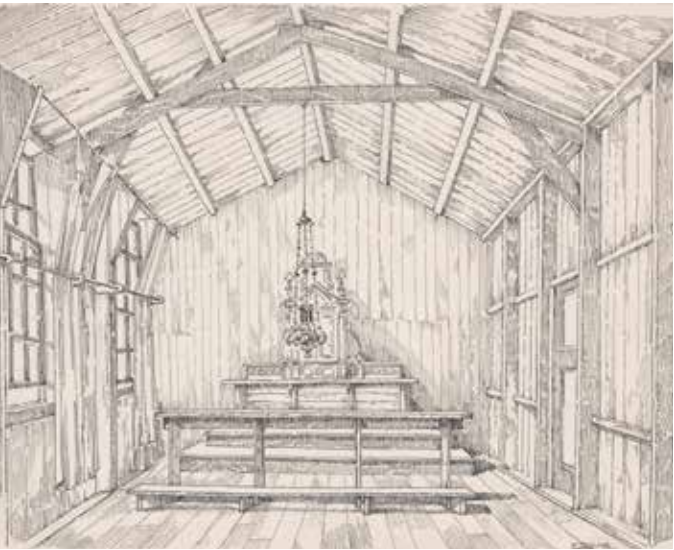
Het altaar van de katholieke noodkerk op één van de vele schepen die voor anker lagen in Papendrecht. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

aanzien. De Belgische vluchtelingen waren creatief in het verzinnen van oplossingen. Toch was het houden van kerkdiensten of het inrichten van een school op een schip absoluut geen wenselijke situatie.

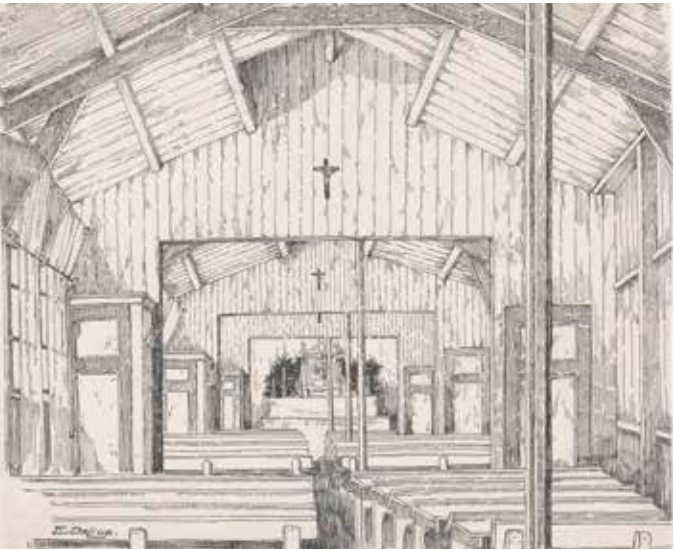

Het Nederlands Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers had onder meer een afdeling in Dordrecht. Deze liet overal soortgelijke noodbarakken zetten. Zo stond deze noodbarak ergens in Dordrecht. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

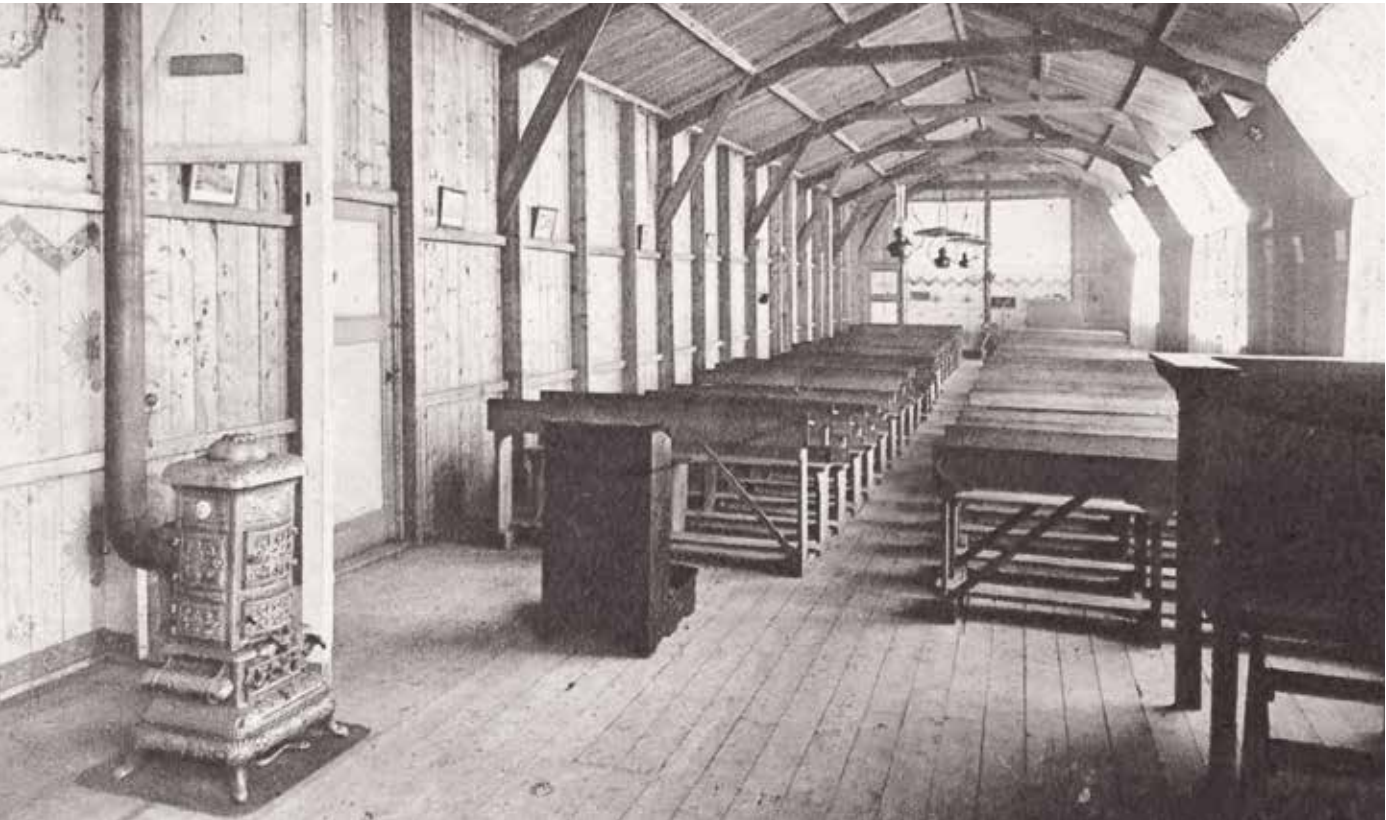
Er waren dan ook plannen voor een noodschool. Dit leverde natuurlijk een aantal vragen op, want waar haalde men de benodigde materialen vandaan? Hoeveel geld zou er betaald moeten worden voor het bouwen van een compleet nieuwe school? Zou het niet beter zijn een reeds bestaand gebouw te verplaatsen? Al snel kwamen de bestuursleden van Het *Nederlands Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers* tot de conclusie dat de laatste optie de beste was. Dat betekende dat men op zoek moest naar leegstaande (nood) gebouwen en barakken die gemakkelijk demontabel waren. Die vond men in Hansweert, waar de houten barakken inmiddels geheel leegstonden. Tussen juni en oktober werden de noodgebouwen in Hansweert gedemonteerd en via het water verplaatst naar Papendrecht.¹² Het ging in totaal om 6 lokalen, waarvan er 1 omgebouwd kon worden tot kerk. Op 8 oktober 1915 werd het geheel feestelijk geopend. Het hele dorp was uitgelopen. Met een bijzondere reden, want de *Belgische minister van Eredienst en de Schoone Kunsten*, de heer Poulet, was speciaal voor de gelegenheid uitgenodigd. Diverse kranten deden verslag.¹³ Al snel maakte men gretig gebruik van de gebouwen. Omdat veel van de vluchtelingen weinig te doen hadden, brachten zij bijvoorbeeld de dag al tekenend door. Zo maakte een zekere F. Delrue diverse tekeningen van de vloot, maar ook van de nieuwe kerk.

Eén van de noodbarakken deed dienst als kerk. Op de afbeelding links zien we het altaar, terwijl de afbeelding rechts naar de uitgang is gericht. Dankzij de amateur-tekeningen van F. Delrue krijgen we een goed beeld van hoe de barakken eruit zagen. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

de situatie te wensen over. We begonnen deze paragraaf al met enkele citaten van mensen die nog herinneringen hadden aan de noodkerk. Het lijkt dan ook logisch dat we hier eindigen met een herinnering, die ook maar gelijk onderstreept dat de aangekochte barak spoedig aan vervanging toe was. De bisschop van Haarlem, Mgr. Augustinus Callier (1849 - 1928) - eigenlijk de hoogste katholieke leider in zijn bisdom -, reed in die jaren door Zwijndrecht om de nieuwste kerk in zijn geloofsgebied met eigen ogen te bekijken. Toen hij het primitieve gebouw zag, omringd door de kale vlakke, riep hij uit: *Het lijkt wel een missiekerkje uit de Congo!* Het moge duidelijk zijn, dit was geen compliment.

Het interieur van de noodkerk met de schoolbanken en de door de NS geschonken potkachel. Collectie Bastiaan Los

Twee jongeren voor het noodkerkje. Met fiets in de hand is Leen Gerritsen. Collectie Bastiaan Los

De voorzijde van de noodkerk. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

Een blik in de noodkerk gezien vanaf de uitgang. Collectie Bastiaan Los

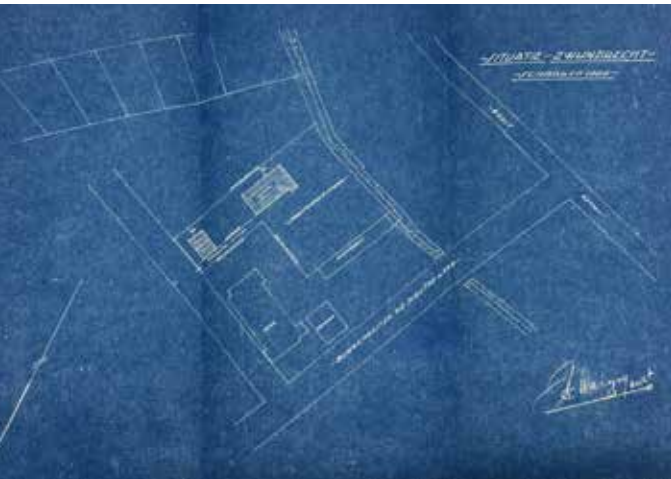

De noodkerk op het terrein van de Rooms-katholieken. Op de achtergrond molen Landzicht. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

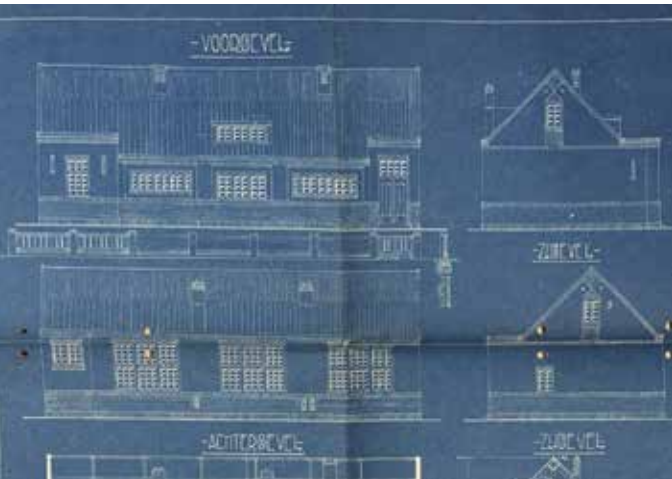
De Sint-Jozefschool

Nu de kerk een feit was, was het tijd voor de volgende stap: een rooms-katholieke school. De mogelijkheden tot het stichten van zo'n 'bijzondere' school waren sinds 1917 in Nederland enorm toegenomen. In die periode kwam er namelijk een einde aan een strijd tussen verschillende politieke stromingen over een drietal onderwerpen. Zo was er de 'kiesstrijd' met als inzet wie van de bevolking er mochten stemmen. Daarnaast speelde de 'sociale kwestie' die betrekking had op het wel en wee van de arbeiders. Deze kwestie behelsde vraagstukken als armoede onder de arbeiders, kinderarbeid en sociale huisvesting. De laatste was de 'schoolstrijd'. Hierbij ging het er vooral om of de Rijkssubsidiëring van bijzondere scholen gelijkgesteld moest worden aan die van de openbare scholen. Nu waren bijzondere scholen namelijk geheel afhankelijk van bijvoorbeeld de giften van de kerk of ouders. Dit in tegenstelling tot de openbare scholen die wel grote sommen geld van het Rijk kregen. Deze ongelijke behandeling werd vooral vanuit de christelijke hoek als oneerlijk ervaren en dat was het eigenlijk ook. Met de 'Pacificatie van 1917' kwam een einde aan twee van de

drie kwesties. Zo kregen vanaf dat moment alle mannen vanaf 25 jaar het zogenoemde algemeen kiesrecht. De vrouwen volgden twee jaar later (1919). Ook de schoolstrijd werd beslecht. Alle scholen zouden in de toekomst dezelfde gelden vanuit de Rijksoverheid krijgen. Dit leidde tot een ware kettingreactie. Overal in Nederland richtte men in deze jaren bijzondere scholen op. Ook in Zwijndrecht. Denk maar aan de Julianaschool (1922) en de Lindelaanschool (1920). Na een grote gift van 15.000 gulden en enkele 'bedelrondes' was er ook genoeg geld voor een rooms-katholieke school. Op 26 november 1920 diende het rooms-katholieke kerkbestuur van de Heilige Bonifatius te Dordrecht dan ook een aanvraag voor een vergunning in voor een schoolgebouw, bestaande uit drie klaslokalen. Bovendien werd er een aanvraag ingediend voor een dubbel woonhuis tussen de nieuw te bouwen school en de Emmastraat (de huidige nummer 11 en 13). Deze huizen waren bestemd voor de pastor en het schoolhoofd. Naast de blauwdrukken van het gebouw werd ook een situatiekaart aangeleverd. Daardoor krijgen we een indruk van de geplande inrichting van het katholieke kwartier.

Op deze blauwdruk krijgen we een goed overzicht van het gehele terrein van de katholieke parochie. De dik ingekleurde gebouwen waren de twee woningen en de school daarachter met schoolplein. Evenwijdig aan het schoolplein lag de noodkerk. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Een blauwdruk van de voorgevel van de school. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Op 14 januari 1921 kreeg het kerkbestuur het verlossende antwoord. Er waren wat kleine op- en aanmerkingen betreffende aansluiting op het gemeenteriool en de locatie van het hek van het speelterrein met de straat, maar de boodschap was dat de rooms-katholieke school er mocht komen!¹⁴ Niet langer zou de noodkerk alleen op het terrein staan. Hij zou vergezeld worden door het kleine schooltje en het dubbele woonhuis. In acht maanden tijd werd de school gebouwd zodat op vrijdag 15 september 1921¹⁵ zij feestelijk geopend kon worden. Verschillende pastoors waren aanwezig, als ook de leden van het kerkbestuur, de Burgemeester en Wethouders van Zwijndrecht, de architect, de opzichter en aannemer én vertegenwoordigers van de Jurgens Oliefabrieken. De heer B.J.A. Boelrijk, het hoofd van de nieuwe school bevond zich eveneens tussen de aanwezigen.

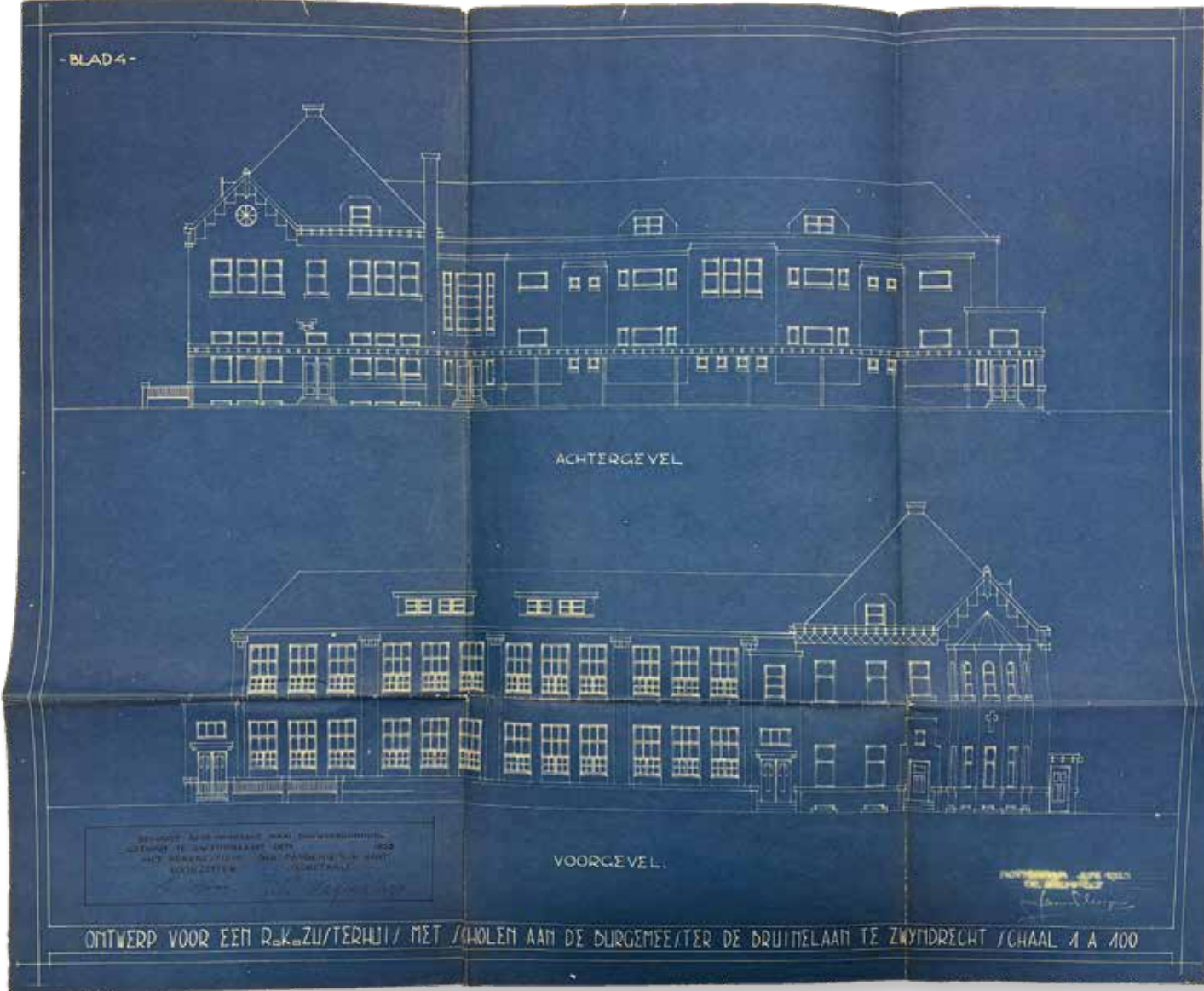
Hoofdonderwijzer Boelrijk en zijn vrouw in latere tijden. Collectie Bastiaan Los

Pastoor Postma liet in zijn welkomstwoord weten dat hij hoopte dat binnen afzienbare tijd uitbreiding van de school noodzakelijk zou zijn en dat een stenen kerk het gebied in de toekomst tot één geheel zou maken. Als dat zou gebeuren, betekende dit dat het goed ging met de rooms-katholieken in Zwijndrecht. Daarna bedankte hij iedereen die had meegewerkt aan de bouw van de school. Aansluitend kreeg burgemeester Doorn het woord. Hij liet doorschemeren blij te zijn met de ontwikkelingen in het land en dat daardoor het bijzonder onderwijs in omvang toenam. Dit was alleen maar goed voor de samenleving. Na deze sympathieke woorden mocht iedereen de school bezichtigen. Het gebouw maakte op de genodigden een eenvoudige en degelijke indruk. Het feit dat het zo ontworpen was dat het eenvoudig uitgebreid kon worden, kon op waardering rekenen. Bovendien straalde dit uit dat het kerkbestuur ambitieus was en niet terugdeinsde voor uitdagingen. Kortom, er heerste een positieve sfeer. Dat er zoveel belangrijke functionarissen aanwezig waren, geeft ook aan dat men dit een belangrijke ontwikkeling vond. De aanwezigheid van een aantal werknemers van de

Jurgensfabriek benadrukken de korte lijntjes tussen het rooms-katholieke kerkbestuur en het van oorsprong Brabantse bedrijf. Veel kinderen, van wie de ouders bij deze fabriek werkten, zouden dan ook naar deze school gaan. De Sint-Jozefschool was ingewijd.

Een zusterhuis met scholen

Na de bouw van de rooms-katholieke school bleef het ruim anderhalf jaar stil op het terrein op de hoek van de Emmastraat en de Burgemeester de Bruïnelaan. Achter de schermen gebeurde er echter des te meer. Zo had de rooms-katholieke gemeenschap in Zwijndrecht sinds 1920 een vast aangestelde pastoor. Dit was J. Koch die vanuit Dordrecht deze functie waarnam. Op 22 februari 1922 werd door de Bisschop van Haarlem, dat was nog steeds Augustinus Callier, de parochie van het Heilig Hart van Jezus in Zwijndrecht gesticht. Kapelaan Th. Hofman werd daarbij benoemd tot eerste pastoor van Zwijndrecht. Onder zijn bezielende leiding zouden in de nabije toekomst grote stappen gezet worden. In september van

Blauwdruk van het achter- en vooraanzicht van het internaat. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

het jaar 1923 diende het bestuur van de nieuwe parochie een vergunningsaanvraag in voor de bouw van een zusterhuis, waar ook een kost-, naai- en bewaarschool een plaats in zouden krijgen.¹⁶ In de slaapzaal konden 16 kinderen slapen, terwijl er in een aparte zaal ook nog 6 zusters konden slapen. Voor de ‘overste’ was een privé slaap- en zitkamer ingetekend. Ook zouden er diverse ziekenkamers, een eetzaal en kapel in komen. Uiteraard waren ook de diverse schoolruimten ingetekend. Kortom, het was opnieuw een ambitieus project. Nog in diezelfde maand gaf de gemeenteraad goedkeuring voor het zusterhuis met de voorwaarde dat de voorgevel niet dichterbij dan 12 meter uit de as van de Burgemeester de Bruinelaan mocht komen.

Op 8 november maakte de architect Van der Pluijm jr. in de kranten de opdracht bekend aan de buitenwacht. Op die manier konden - alleen katholieke - aannemers zich inschrijven voor het project. Op 20 november vond vervolgens de aanbesteding plaats. Hoewel niet precies bekend is hoe het proces zich verder ontwikkelde, lezen we in de kranten dat ongeveer 9 maanden later de laatste bouwfase was angebroken: *Het R.K. Internaat aan de Burgemeester de Bruinelaan, alhier, is thans zoover gevorderd, dat, de steigerpalen erom heen staande, zijn verwijderd, Het geheel geeft aan de Burgemeester de Bruinelaan een mooi effect.*¹⁷ Op 8 oktober 1924 kwam er een aantal zusters van de Congregatie van Amersfoort naar Zwijndrecht. Zij gingen het nieuwe Internaat voor schipperskinderen bewonen.¹⁸ Daarmee was het internaat geopend. Niet alleen gaven de zusters les op de

naai- en bewaarschool, maar ook op de naastgelegen Sint-Jozefschool. Zo kregen de leerlingen jarenlang les van ‘de nonnen’. De schipperskinderen gingen naar school in de naastgelegen Sint-Jozefschool. Op die manier waren de lijntjes tussen beide instellingen kort. Dit blijkt overigens ook nog ergens anders uit. Zo werd het voortdurende gebrek aan geld voor de Sint-Jozefschool een enorm probleem. In 1927 waren de schulden zo hoog opgelopen dat de school moest vrezen voor haar voortbestaan. Toen heeft ‘De Onze Lieve-Vrouwenstichting gevestigd te Amersfoort’ deze schulden in zijn geheel overgenomen. In ruil hiervoor kregen de nonnen het internaat en de daarbij behorende grond in bezit.

Het Julia-internaat net na de opening. Een foto van de facebookpagina Oud-Zwijndrecht

Een luchtfoto van het Julianadorp in 1926. Boven het katholieke kwartier met het direct opvallende internaat. Daarvoor is de noodkerk te zien en daar weer voor de Sint Jozefschool. Let ook op loop van de Vaart, die direct langs het terrein van de parochie stroomt. Collectie Kees van der Leer

Het Julia-internaat gezien vanaf de zijkant. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

De blauwdruk van de kerk die nooit werd gebouwd. Let ook vooral op de toren, die maar liefst 35 meter hoog moest worden. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

maten bij de blauwdrukken staan, moet de kerk minstens 40 meter lang geweest zijn, bestaande uit de toren, het schip met zijbeuken en het koor. Het schip had een behoorlijke hoogte en dan was de toren nog niet eens aan bod geweest: maar liefst 35 meter hoog! Het gemeentebestuur moet behoorlijk geschrokken zijn van deze plannen. Immers, in april werd de aanvraag ingediend, maar deze werd pas in juli (3 maanden later!) behandeld. In het advies van de gemeentearchitect, die de opdracht had alles na te meten en te controleren of het geheel aan de voorschriften van de gemeente voldeed, staat niets opmerkelijks. Sterker nog, de tekeningen voldeden volledig aan alle eisen. Het enige waar men nog nader over moest beslissen, was de rooilijn. Zo zou de hoofdgevel aan de zijde van de Burgemeester de Bruïnelaan op 4 meter afstand van het trottoir komen te staan. Een erker van de pastorie zou zelfs nog over die rooilijn gebouwd worden. Dit hoefde op zich geen probleem te zijn, want ook bij het naastgelegen internaat was dit destijds toegestaan. Op die manier werd de tuin gewoon wat kleiner. Aan de kant van de Emmastraat kwam de hoofdgevel 4,5 meter van het trottoir af te staan, terwijl de toren en twee toegangsportalen daar nog voor gebouwd zouden worden. De kerk zou op die plekken 2,85 meter van de stoep af staan. Ook hier nam de gemeentearchitect weer het internaat als voorbeeld, want daar was die minimale afstand 2,10 meter van het trottoir. Bij het ontwerp had men alvast rekening gehouden met een mogelijke toekomstige

Twee maal is scheepsrecht

Pastoor Hofman gooide de handdoek niet in de ring. Het kerkbestuur moest opnieuw naar de tekentafel. In officiële bronnen is nauwelijks informatie te vinden over de besluitvorming van de gemeenteraad rondom deze nieuwe bouwplannen. Dat is bijzonder, want er zaten maar liefst drie jaar tussen de nieuwe en oude plannen. Toch is uit (mondeling) overlevering over de gang van zaken best wel wat bekend. Zo zouden de Zwijndrechtse bestuurders opnieuw hevig geprotesteerd hebben tegen de

Een werktekening van hoe het rooms-katholieke kwartier er uiteindelijk uit moest komen te zien. Vanwege de tegenwerking van het gemeentebestuur werd het grootste deel van de plannen nooit verwezenlijkt. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

uitbreiding, waarbij men dan wel dichterbij het trottoir zou bouwen. Maar dat waren zorgen voor later. De conclusie van de gemeentearchitect was dus dat alles klopte en de kerk gebouwd mocht worden.

Toch besliste de gemeenteraad anders. Dat is bijzonder, want nergens is over de besluitvorming informatie te vinden. In de bouwvergunning is de laatste pagina leeg gelaten, terwijl daar normaal hoort te staan of de vergunning wel of niet verleend wordt en met welke redenen. In het verslag van de raadsvergadering van vrijdag 18 juli, beschreven in het *Dordrechtsch Nieuwsblad*, wordt met een hele kleine passage aandacht aan het onderwerp besteed: *Geen permissie wordt verleend om een R.-K. kerk op te trekken, tegen den trottoir der Emmastraat, doch 2,50 meter van daar af. Het zou de straat ontsieren als er geen voortuintje of zooiets vóór de kerk kwam.* Daarmee krijgen we een tipje van de sluier te zien. De gemeenteraad probeerde onder de in hun ogen megalomane kerk uit te komen door de regels ineens heel strikt te volgen. Dit besluit staat natuurlijk haaks op het eerder genoemde advies van de gemeentearchitect. Het kan dan ook niet anders dan dat dit bewuste tegenwerking is geweest. Voor pastoor Hofman en de zijnen was het een hard gelag. Voorlopig kwam er nog geen stenen kerk. De gelovigen bleven veroordeeld tot de lekkende en tochtende houten barak.

vooruitstekende gevel. Uiteindelijk moest het gebouw zelfs 2,5 meter naar achteren worden geplaatst. De kerk mocht vooral niet opvallen, was de boodschap vanuit de gemeenteraad. Dit had grote consequenties voor de gehele inrichting van het gebied. Zo is er op een werktekening onder meer een parkje rondom de kerk te zien en in de hoek ook een eigen begraafplaats. De gemeente wilde er echter allemaal niets van weten. Dat men uiteindelijk met de huidige kerk akkoord ging, mag dan ook als een klein katholiek wonder beschouwd worden.

De eerste steenlegging vastgelegd in het *Dordrechtsch Nieuwsblad* van 16 september 1927. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

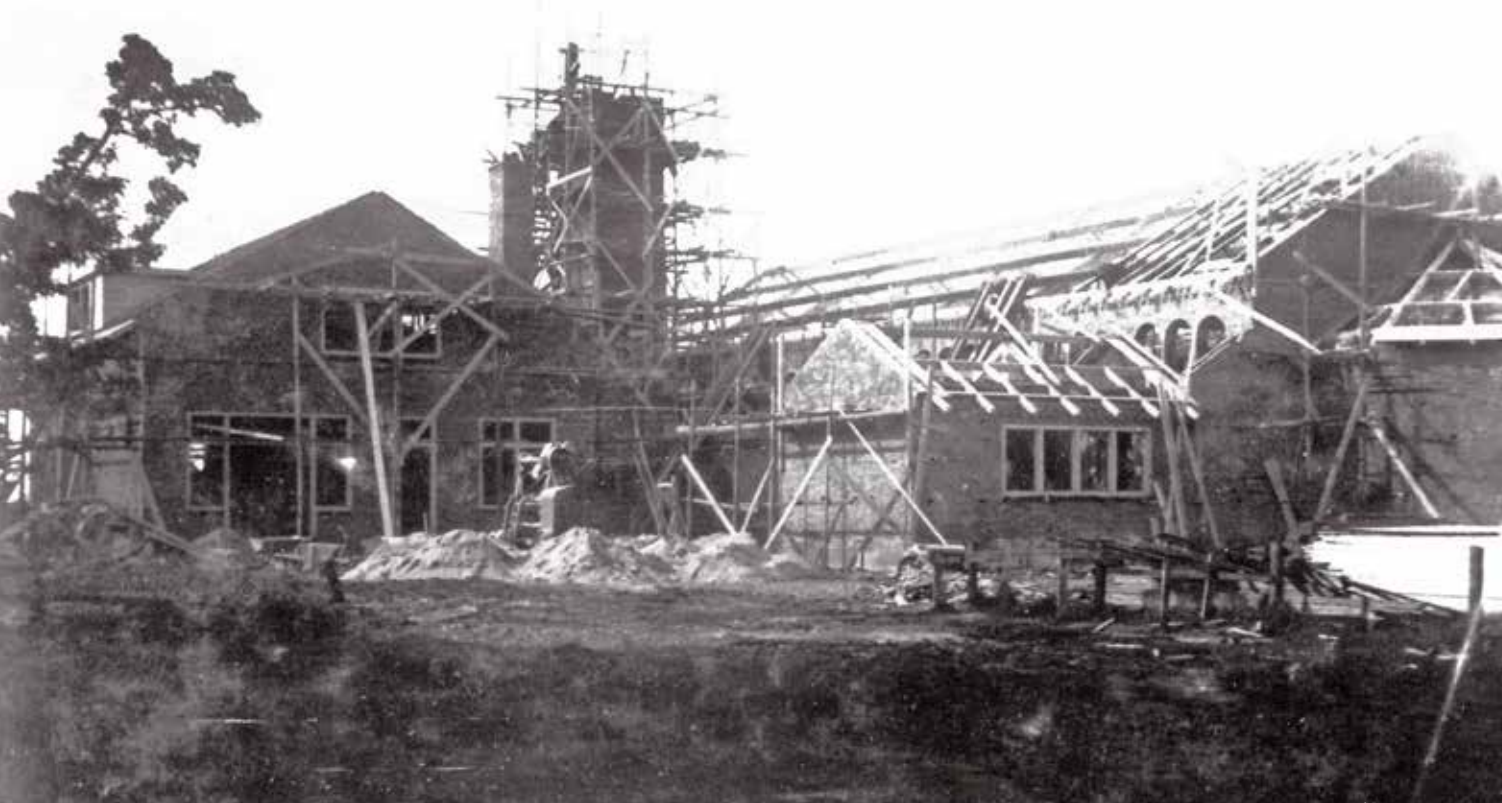
In het *Dordrechtsch Nieuwsblad* werd over de ‘eerstesteenlegging’ uitgebreid verslag van gedaan, zelfs met een begeleidende foto: *Hedenmorgen is door den weleerw. Heer J.W. van Heeswijk, deken van Rotterdam, de eerste steen gelegd voor de nieuwe R.K. kerk aan de Burgemeester de Bruïnelaan alhier. Behalve de zuster van het Juliagesticht en de leerlingen van de Kath. School waren aanwezig pastoor Van der Cammen, kapelaans Kemper, Velthuysen en Vloothuis en de pastoors Kramer en Lammers. Na de zegening van den steen, waarin gebijteld: ‘me posuit, adm. R.D., J.W. van Heeswijk, Decanus Roterodamensis in festo Septem, Dolorum B.M.V., MCMXXVII’, en werd de oorkonde, met den volgende inhoud voorgelezen: In het jaar onzes Heeren Jezus Christus 1927, 15 september, van het feest van 7 smarten van Maria in het zesde regeeringsjaar, van Zijne Heiligheid Paus Pius XI; het 24e regeeringsjaar van J. Callier, Bisschop van Haarlem; het 29e regeeringsjaar van Koningin Wilhelmina, is de eerste steen gelegd voor den bouw van de R.K. kerk, door J.W. van Heeswijk, deken van Rotterdam. Nadat pastoor Lammers, de kerkmeesters en de architect deze oorkonde hadden ondertekend, werd zij in een koker geschoven en in den steen gemetseld. Vervolgens dankte pastoor Lammers zijn eerw. voor de inzegening van de kerk en zou zich voorts, zooals hij zeide, van een lange toespraak onthouden, daar de regen al te mildelijk omlaag stroomde. Na nog een woord van dank tot de vele belangstellenden te hebben gericht verklaarde pastoor Lammers de plechtigheid voor geëindigd.* Ondanks deze mooie dag zal één persoon tegenstrijdige gevoelens hebben gehad. Pastoor Hofman, de man die zoveel energie en moeite gestoken had in het bij elkaar krijgen van het geld, was namelijk kort voor de bouw herplaatst en vervangen door pastoor Lammers. Daar moet hij toch een zure smaak aan over

gehouden hebben. Aannemer Derksen kreeg het voor elkaar om de bouw van de kerk in slechts 3(!) maanden te voltooien. Een enorme prestatie! Wellicht hielp het dat de timmermannen en metselaars iedere dag om half 11 koffie kregen van de nonnen van het Internaat. Daar was overigens nogal wat over te doen, omdat veel van die werklieden gereformeerd waren. En gereformeerden die werkten aan een ‘paapse’ kerk... dat kon in die tijd echt niet, aldus één van de timmermannen jaren later.²⁰ In ieder geval kon de kerk op 22 december 1927 geopend worden. *De Volkskrant* schreef hierover een dag later dat *de nieuwe katholieke kerk te zwijndrecht is ingewijd door den hoogeerw. deken Van Heeswijk te Rotterdam. Tot de aanwezigen behoorde ook de burgemeester, de heer P. Dooren.* Het gebouw bood plaats aan 400 gelovigen. Op die manier kon men zelfs de kerstmis in de nieuwe kerk al bijwonen. Pas 4 jaar later werd het kerkje daadwerkelijk ingewijd.

De consecratie van de katholieke kerk in 1931 door monseigneur J.D.J. Aengenent. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

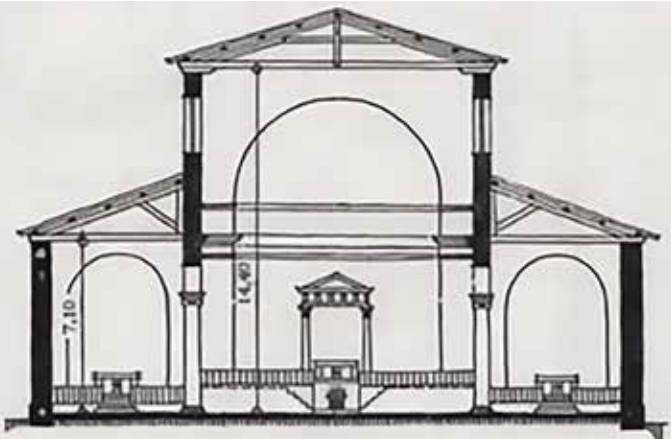
De Heilig Hart van Jezuskerk in de steigers. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

Het kerkgebouw

De Heilig Hart van Jezuskerk werd ontworpen door de architect H.P.J. de Vries (1895 – 1965). Deze Rotterdamse architect studeerde aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen. In de volksmond stond de school bekend als de ‘Rotterdamse Academie’. Zij draagt tegenwoordig de naam de Willem de Kooning Academie. Dat De Vries talentvol was, bleek wel uit het feit dat hij in 1918 de *Prix de Rome* kreeg uitgereikt. Deze prijs werd al sinds de zeventiende eeuw aan veelbelovende architecten geschonken. De winnaars kregen een geldbedrag voor een studie in Rome. De Vries leefde echter in tijden van oorlog en dus kon hij niet naar uit buitenland. Na overleg mocht hij het geldbedrag dan ook besteden aan een studie in Nederland. Hij ging naar Groningen en bestudeerde daar de kerken.

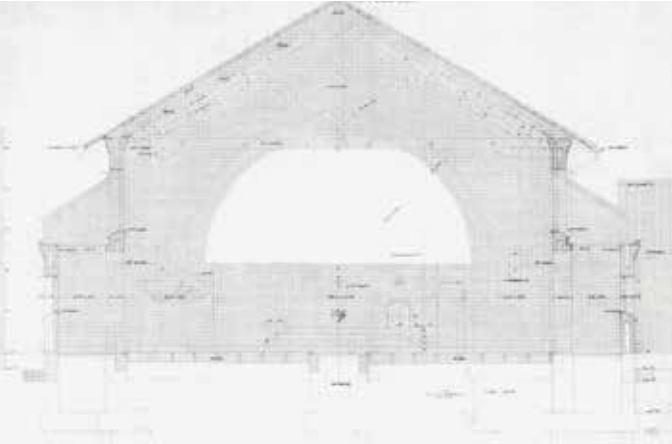
Het was vooral de – rooms-katholieke - kerkarchitectuur die De Vries bekend maakte en dan met name in het westen van het land. Zo was hij onder meer architect van de rooms-katholieke kerk te Papendrecht (1923) en de Theresiakapel in Bolnes (1930). Ook in Zwijndrecht kreeg hij de opdracht het belangrijkste katholieke bolwerk te ontwerpen. Waar het eerste ontwerp (uit 1924) een duidelijke verwijzing was naar de gotiek met de hoge gewelfde ramen en de steunberen, koos De Vries een hele andere inspiratiebron voor het nieuwe ontwerp. Als basis nam hij namelijk de vroegchristelijke kerkenbouw. Toen het

Een afbeelding van een dwarsdoorsnede van een vroegchristelijke basilica (links) en de dwarsdoorsnede van de katholieke kerk aan de Burgemeester de Bruinelaan. Ziet u de overeenkomsten? Collectie HVZ / wikipedia

Op die manier ontstond de kerk zoals we hem vandaag de dag ook nog grotendeels kennen. Het heeft een eenvoudig uiterlijk met weinig versieringen: een ode aan de eerste christenen. De bouwstijl wordt dan ook wel traditionalistisch genoemd: geen inspiratie uit allerlei neostijlen, maar terug naar de basis met een focus op lokale en regionale bouwtradities. De robuuste muren, de roestkleurige, ruige, bonte metselstenen, de roodbonte Hollandse dakpannen en kleine ramen zijn van dat laatste enkele voorbeelden. Op die manier valt de kerk in het straatbeeld geheel niet op. De enige verwijzing naar het rooms-katholieke geloof kon men destijds boven de ingang waarnemen: een tympaan van geglazuurde bakstenen tegels, gemaakt door de steenfabriek ‘Ouderzorg’ te Leiderdorp, met

christendom in het begin van de vierde eeuw de staatsgodsdienst in het Romeinse Rijk werd, liet keizer Constantijn (leefde tussen 273 - 337) op grote schaal nieuwe kerken bouwen. Omdat dit een grote operatie was, namen de bouwers de ‘basilica’ als voorbeeld. Dit was een Romeins type bouwwerk dat al eeuwenlang bestond en voor allerlei doeleinden gebruikt werd: als markthal, gerechtsgebouw, ontvangsthuis of zelfs als paleis.²¹ De keuze voor de basilica kwam voornamelijk omdat het gebouw gemakkelijk was in te delen of te wijzigen. Gewoonlijk bestond het bouwwerk uit één grote, centrale ruimte, overdekt met gewelven of een houten dak. Deze ruimte werd geflankeerd door lagere zijbeuken, die eventueel met galerijen erboven konden worden opgehoogd. De zijbeuken konden weer worden opgedeeld in allerlei kleine ruimten. Zij konden ook vergroot of juist verkleind worden. In de achterste muur was gewoonlijk een halfronde vorm toegevoegd: de absis. Hier waren de grootste ramen en de mooiste plafondschilderingen aanwezig. In de latere christelijke bouwkunst werd dit het ‘koor’ waar zich het altaar bevond en de relikwieën werden bewaard. Onder meer de allereerste versie van de Sint-Pieter in Rome was van het type basilica. Hoewel De Vries nooit in Rome was geweest, gebruikte hij deze vroegchristelijke kerken wel als inspiratiebron voor de kerk aan de Bruinelaan. Hij nam de plattegrond van deze vroegchristelijke basilica grotendeels over en paste dit grondplan verder aan naar de wensen van het kerkbestuur.

daarop een afbeelding van Jezus Christus. Het ontwerp hiervoor was gemaakt door Jan Eloy en Leo Brom. Daarboven was een enorm kruis ingemetseld. Laatstgenoemde is nog steeds zichtbaar, terwijl de tympaan tijdens een verbouwing in de jaren zestig helaas moest wijken voor een voorportaal.²² Het andere opvallende aan het bouwwerk is de klokkentoren die boven de kerk uit komt. Echter, vanwege de verscholen, naar achteren staande positie tussen de kerk en pastorie valt de toren nauwelijks op. De architectuur van de kerk is doorgetrokken in de gevel van de pastorie zodat alles één geheel lijkt. Aan de binnenzijde is de kerk eveneens sober, maar enigszins kleurrijker. Dit komt onder meer door het houten plafond, waarbij men de dakconstructie geheel in het zicht heeft gelaten.

Kerk en pastorie net na de opening en een stukje Burgemeester de Bruinelaan. Collectie Regionaal Archief Dordrecht

Orgel

Sinds 1938 had de Heilig Hart van Jezuskerk de beschikking over een eigen orgel. Dit orgel was gebouwd in 1876 door P. Maarschalkerweerd en Zonen, een bekend Utrechts bedrijf. Deze vervaardigde grote aantallen kerkorgels tussen 1865 en 1940. Bijzonder is dat een voorloper van dit bedrijf eerder (in 1841) het orgel van de Sint-Bonifatiuskerk in Dordrecht had mogen plaatsen. Dat nu het kerkbestuur opnieuw voor deze orgelbouwer koos, moet dan ook een symbolische betekenis hebben gehad. De banden tussen de twee parochies moeten nog steeds warm geweest zijn. In ieder geval werd het orgel in 1938 vanuit de Sint-Barbarakerk te Bunnik overgeplaatst naar

Nieuwe locaties, fusies en sloop

Na de voltooiing van de Heilig Hart van Jezuskerk was de rooms-katholieke enclave langs de Burgemeester de Bruinelaan grotendeels ingericht. Er bevond zich een school met twee woningen, een internaat en een kerk met pastorie en toren. Toch werd er de daaropvolgende jaren nog veel veranderd of

De pas opgeleverde kerk gezien vanaf de andere zijde. Let ook op de tympaan boven de deur en het daarboven gemetselde kruis. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

de rooms-katholieke kerk aan de Burgemeester de Bruinelaan. Deze kreeg een plek boven de ingang. Op die plek hing hij ruim zestig jaar. In 1998 was het orgel echter niet meer bruikbaar. Een grote renovatie was noodzakelijk, maar daar had de parochie geen geld voor. Een jaar later verkocht het kerkbestuur het enorme instrument dan ook aan de Bedevaartskerk in Den Briel. Laatstgenoemde was in 1931 gebouwd op de plek waar in 1572 door de Geuzen 19 priesters werden gemarteld en vermoord. Bijzonder is dat dit godshuis eveneens een ontwerp van H.P.J. de Vries is. Op die manier kunnen vandaag de dag Zwijndrechtse klanken gehoord worden in dit kerkje in Brielle.

verbouwd. Zo werd in 1929 een verenigingsgebouw neergezet tussen het koor van de kerk en de woonhuizen. Dit gebouwtje kreeg de naam ‘De Horst’ en werd vooral in de Tweede Wereldoorlog bekend toen het fungeerde als distributiekantoor.

Een blik in de Emmastraat met rechts vooraan de Heilig Hart van Jezuskerk. Daarachter het verenigingsgebouw De Horst en de woningen van de schoolmeester en de pastoor. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

Het Julia-internaat in de jaren zestig. De later toegevoegde etage is duidelijk te onderscheiden van de originele gevel. Collectie Historische Vereniging Zwijndrecht

Nieuwe veranderingen kwamen in de jaren dertig toen de school uitbreidde met maar liefst 3 lokalen. In diezelfde periode bleek ook het Internaat te klein en dus werd daar een etage op gezet.²³ Het waren gouden tijden voor het rooms-katholieke geloof. Na de Tweede Wereldoorlog kon deze groei zich doorzetten als gevolg van de snelle bevolkingsgroei in Zwijndrecht. Zo kwam er in 1959 nieuwbouw en werden er nogmaals 3 lokalen aan de Sint-Jozefschool toegevoegd.²⁴ In de jaren tachtig volgde nog een verbouwing.

De parochie telde in 1974 inmiddels ruim 2800 leden. Het lag voor de hand dat ook buiten het rooms-katholieke kwartier gezocht werd naar uitbreidingen. Zo kwam er een nieuwe kerk, genaamd de Sint-Petruskerk (1963), aan de Mimosastraat met als architecten T. Alberts en H. Th. Oudejans.²⁵ Ook werden er nieuwe scholen opgericht, zoals de Minister Calsschool aan de Jupiterstraat (1961)²⁶ en de Eemsteinschool aan de Kort-Ambachtlaan (1968)²⁷. Bijzonder is dat laatstgenoemde school voordien al enkele jaren gebruik had gemaakt van reeds bestaande schoollocaties zoals ‘De Wijder Horizon’ aan de Professor Mekelstraat en daarna, sinds 1964, de ‘School met de Bijbel’ aan de Lindtsebenendijk, niet ver van de Lindtse kerk. Na enige jaren rondzwerven, kreeg de school in 1968 dus een vaste locatie. Eind jaren zestig werd ook in de wijk Walburg een rooms-katholieke school gesticht met de naam ‘De Schaepskooi’.²⁸ Deze locatie werd begin jaren tachtig verder uitgebreid. In Nederhoven was sinds de jaren zeventig de rooms-katholieke school ‘de Linde’ gevestigd,²⁹ die later ‘Lindestein’ ging heten en sinds 2005 als J.F. Kennedyschool bekend stond. En zo was hetatholicisme zeer goed vertegenwoordigd in Zwijndrecht.

Toch keerde het tij. Veel van bovengenoemde scholen en kerken bestaan niet meer en zijn gesloopt. Onder meer de Calsschool, Eemsteinschool en de Lindestein ondergingen dit lot. Op de locatie van de eerstgenoemde werd nooit meer wat teruggebouwd. In 1999 werd een kleine woonwijk gebouwd aan de Hyacinthstraat/Kort-Ambachtlaan. Daarmee was de

herinnering aan de Eemsteinschool al snel verdwenen. In de Buizerdstraat, waar ooit de Lindestein stond, kan men ieder moment starten met een appartementencomplex genaamd ‘Lindesteyn’, zodat in ieder geval die naam nog blijft voortbestaan. Het sloopgeweld heeft ervoor gezorgd dat uiteindelijk alleen de Schaepskooi en de Sint-Jozefschool overbleven. Zij fuseerden en kregen de nieuwe naam ‘De Toermalijn’ met aanvankelijk twee locaties. Twee jaar geleden werd duidelijk dat het aantal leerlingen niet langer toereikend was voor de twee locaties. Men besloot dan ook de oude Sint-Jozefschool te verlaten en op de locatie aan de Schaepmanlaan een nieuw gebouw neer te zetten. Dit moderne gebouw zal eind dit jaar in gebruik genomen worden. Daarmee begint de Toermalijn aan een nieuwe toekomst, maar verliezen zij wel een deel van hun geschiedenis en identiteit door de oorspronkelijke locatie in de Emmastraat te verlaten.

Het Internaat kent een vergelijkbaar verleden. Sinds 2001 is een nieuw complex voor maar liefst 92 kinderen geopend aan de Schipperskade op de Ringdijk. Gelukkig is het oude gebouw behouden. Het is een complex voor begeleid wonen geworden. De link met de schippers en hetatholicisme is echter geheel verdwenen. Hetzelfde geldt eigenlijk voor de voormalige Sint-Petruskerk. In 2011 werd deze kerk afgestoten en uiteindelijk besloot men in 2019 om er een zestiental loft-achtige woningen in te bouwen. Dit gebeurde met veel respect voor het oude gebouw. Door deze ontwikkelingen is katholieke geschiedenis alweer grotendeels gewist. Alleen de kerk uit 1927 staat nog trots overeind als symbool van de geschiedenis en ontwikkeling van het rooms-katholicisme in onze gemeente. Maar voor hoe lang nog? In 2008 werd er bijvoorbeeld al aan sloop gedacht. Gelukkig is dat toen niet gebeurd. Ook in deze tijd liggen er gevaren op de loer.

De Eemsteinschool met op de achtergrond de flats aan het IJsvogelplein. Foto van de Facebookpagina Oud-Zwijndrecht

De flats langs de Dahliastraat met op de achtergrond de Petruskerk. Collectie Bastiaan Los

Een onzekere toekomst

Begin dit jaar verschenen in verschillende media berichten over de Heilig Hart van Jezuskerk in Zwijndrecht.³⁰ Wie de artikelen leest, zal het beamen: de toonvoering van de berichtgeving is somber. Er is namelijk een nieuwe rooms-katholieke regiovisie opgesteld door de parochie ‘Heilige Theresia van Avila’, die de geloofsgemeenschap in de gehele Drechtsteden, bestaande uit zes kerken, vertegenwoordigt. De parochie maakt via de nieuwe regiovisie bekend dat na wikken en wegen besloten is om de focus op Hendrik-Ido-Ambacht te leggen. De geloofsgemeenschappen in de Zwijndrechtse Waard zullen

De nieuwbouw (juli 2025) van de Toermalijn aan de Schaepmanlaan. Foto auteur

Eindnoten

- ¹ A. Bakker, *Oud Zwijndrecht. Pentekeningen en Poëzie* (Dordrecht 2011), pag. 54-55; over het Raadhuisplein: pag. 12-13.
- ² C.L. van der Leer, A.C. de Ridder e.a., *De Pietermankerk in Heer Oude-lands Ambacht te Zwijndrecht* (Zwijndrecht 1986), pag. 12.
- ³ K. Popijus, *Joodse families in de Zwijndrechtse Waard* (Hendrik-Ido-Ambacht 2020), pag. 6.
- ⁴ J.W. Regt, *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van de Zwijndrechtschen Waard, Den Riederwaard en het land van Putten over de Maas* (Zwijndrecht 1848), pag. 47-48.
- ⁵ M.M. de Jongh, ‘Van glashut naar Glasfabriek’, in, *Swindregt Were* (2023, nr.2), pag. 4-22.
- ⁶ Regionaal Archief Dordrecht, toegangsnummer 627, inventarisnummer 56, pag. 44-56.
- ⁷ V. Sleebe, ‘De kerken’, in, *Geschiedenis van Dordrecht*. 1813-2000 (Hilversum 2000), pag. 300-301.
- ⁸ *Dordrechtsch Nieuwsblad*, 01-07-1918, pag. 10.
- ⁹ Zie ook: *Het Parochiebulletin van de Parochie van Het Heilig hart van Jezus* (1975), 6e jrg., nr.4, pag. 2. Dit wordt ondersteund met kadastrale gegevens. Zie ook: RAD, toeg.nr. 657, inv.nr. 1372, artikelnr. 1282-41. Hier wordt een terrein omschreven als ‘tuin’ dat in dienstjaar 1920 verkocht is aan de ‘Roomsch Katholieke Parochie van den Heiligen Bonifatius te Dordrecht’. Dit betekent dat in dat jaar deze transactie ook kadastraal verwerkt is.
- ¹⁰ Zie ook: *Mededelingenkrant Historische Vereniging Zwijndrecht*, jrg 9, nr. 36.
- ¹¹ P. van Wijngaarden, *Noodgeld en Oorlogsbrood. Belgische vluchtelingen in Papendrecht 1914-1918. Een vergeten geschiedenis* (2023), pag. 168.
- ¹² Meer hierover in: P. van Wijngaarden, *Noodgeld en Oorlogsbrood. Belgische vluchtelingen in Papendrecht 1914-1918. Een vergeten geschiedenis* (2023), pag. 188,189, 240-242.
- ¹³ *Het Huisgezin, Rooms-katholieke dagblad*, 5-10-1915.
- ¹⁴ Regionaal Archief Dordrecht, toegangsnummer 1264, inventarisnummer 2192.

worden samengevoegd en de bijeenkomsten zullen gehouden worden in De Heilige Nicolaaskerk aan de Weteringsingel. Concreet betekent dit dat na 2030 de Heilig Hart van Jezuskerk aan de Burgemeester de Bruinelaan leeg komt te staan. Uiteraard worden in de berichten nog vele slagen om de arm gehouden, want men wil er zeker van zijn dat de kerk niet gesloopt gaat worden en een mooie herbestemming krijgt. Deze hoop wordt ondersteund door het feit dat het bouwwerk sinds 2022 een gemeentelijk monument is en daardoor dus een ‘beschermde’ status heeft. Indien die herbestemming niet mogelijk is, zal de parochie opnieuw in conclaaf gaan. Kortom, er is veel onzekerheid over het voortbestaan van het gebedshuis.

Wie de geschiedenis van de katholieke kerk in Zwijndrecht doorleest, zal zich wellicht achter de oren krabben. Hoe is het mogelijk dat de parochie Heilige Theresia van Avila ervoor kiest om het kerkgebouw in Hendrik-Ido-Ambacht, een gebouw zonder enige uitstraling en geschiedenis - het is pas gebouwd in 1972-73 - te verkiezen boven een plek waar de voorouders hard voor gestreden hebben. Een locatie die hen letterlijk bloed, zweet en tranen heeft gekost. Het honderdjarige katholieke erfgoed staat hier letterlijk voor je neus! Daar zou men juist trots op moeten zijn. Betekent de eigen geschiedenis dan helemaal niets? Uiteraard is het aan de lezer om zelf een oordeel te vellen.

- ¹⁵ Zie ook het *Dordrechtsch Nieuwsblad* van die datum.
- ¹⁶ Regionaal Archief Dordrecht, toegangsnummer 1264, inventarisnummer 6140.
- ¹⁷ *Het Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en IJselmonde*, 19-08-1924, pag. 2.
- ¹⁸ Div. auteurs, *75 jaar H. Hart van Jezus Zwijndrecht* (1999), pag. 16.
- ¹⁹ Regionaal Archief Dordrecht, toegangsnummer 1264, inventarisnummer 2357.
- ²⁰ W. Plaizier in een ingezonden brief in de *Hier Zwijndrecht* in september 1977 naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van de katholieke kerk.
- ²¹ Meer over basilica en vroegchristelijke kunst en architectuur: H. Honour & J. Fleming, *Algemene kunstgeschiedenis* (Amsterdam 2019), pag. 294-295.
- ²² Regionaal Archief Dordrecht, toegangsnummer 1264, inventarisnummer 4706.
- ²³ Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 657, inv.nr. 1372, artikelnr. 2463-2. Deze wijziging was kadastraal verwerkt in 1939. De vergunningsaanvraag was in 1937 (RAD, toeg.nr. 1264, inv.nr. 3140). Bij nummer 1 is ook te zien dat het internaat omstreeks 1927 in handen is gekomen van de ‘Onze lieve vrouwestichting, gevestigd te Amersfoort’. Dit was in 1929 ook kadastraal verwerkt.
- ²⁴ Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 1264, inv.nr. 4583.
- ²⁵ Zie ook: Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 1264, inv.nr. 5088a en 5088b.
- ²⁶ Zie ook: Regionaal Archief Dordrecht, toeg. nr. 1264, inv.nr. 5080. Overigens wordt twee jaar eerder ook een rooms-katholieke kleuterschool geopend in de Pegasusstraat met de naam Jacintha. Zie hiervoor: Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 1264, inv.nr. 4656.
- ²⁷ Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 1264, inv.nr. 5822.
- ²⁸ Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 1264, inv.nr. 6772a, b, c.
- ²⁹ Regionaal Archief Dordrecht, toeg.nr. 1264, inv.nr. 6672.
- ³⁰ https://www.zwijndrecht.net/nieuws/111994/rk-regiovisie-zwijndrechts-kerkgebouw-dicht-in-2030-in-ambacht-komt-mogelijk-een-gesamenlijke-locatie

De Waal: van levensader tot recreatierivier

De Waal kennen we als een rivier met veel water- en oeverrecreatie: motor-, fluisterboten, surfen, hengelsport, fietsroutes. Ook werden diverse schilders en tekenaars geïnspireerd door de prachtige omgeving van deze rivier. Maar in het (verre) verleden was dat anders: toen stonden de economische activiteiten meer centraal. De Waal werd gebruikt voor visserij en via Oostendam als transportroute voor het vlas. De rivier was daarom tot halverwege de twintigste eeuw een (belangrijke) vaarroute voor de binnenvaart. Een telling door het Ambachtse gemeentebestuur leerde bijvoorbeeld dat in 1921 273 schepen door de Oostendamse sluis werden geschut. Vroeger was de Waal volgens sommige historici zelfs de ‘levensader van de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht’.

De verandering van economisch gebruik naar recreatie was het gevolg van natuurlijke processen in deze rivier (de verzanding) en het ingrijpen van de overheid (zoals de afdamming, de waterhuishouding van deze rivier: de hoogte van het waterpeil).

1. De Waal in het verre verleden'

Economische activiteiten zijn nauw verbonden aan de locaties van bewoners. De vraag is daarom of in het verre verleden nederzettingen of woningen bij de Waal aanwezig waren. Daarvoor zijn wel aanwijzingen. Zo hebben geologen/ archeologen in de kleigronden langs deze rivier, enkele

Schets van de situatie 1000-1400. <https://www.oudridderkerk.nl/de-waal-te-rijsoord-en-haar-historie-deel-1>; Boekje Zwijndrechtse Waard

negende-eeuwse scherven gevonden. Ook uit de elfde en twaalfde eeuw is daar veel materiaal aangetroffen. Voorts is bij Hendrik-Ido-Ambacht een groot aantal terpjes gevonden, die uit het begin van deze periode kunnen stammen (zie onderstaand overzicht).

Overzicht terpen bij de Waal. Cultuurhistorisch onderzoek in het Landinrichtingsgebied IJsselmonde

Bedijking en afdamming

De Waal was in het verre verleden veel breder dan nu. De Zwijndrechtse Waard, dat wil zeggen het gebied tussen de Devel en de Waal, was in het begin van de elfde eeuw vermoedelijk van meerdere waterkeringen voorzien. Ze beschermden gedeelten van deze Waard en waren niet bestand tegen hoog water. Daardoor overstroomden of braken dijken door (bijvoorbeeld rond 1170, 1286/1288 en 1322). Het Zwijndrechtse gebied was dus geheel overstroomd en was ‘prijsgegeven aan het spel der getijden.’ Ook in 1314/1315 overstroomde de Zwijndrechtse Waard.² De overstroming leidde tot onoverkoombare problemen voor de eigenaar van deze Waard, dat was de St. Paulusabdij te Utrecht. Dit leidde in 1323 tot een overeenkomst met de graaf van Holland, Willem III, die het eigendom van deze abdij pachtte. In 1325 en navolgende jaren werd gepoogd de Zwijndrechtse Waard opnieuw te bedijken. Maar in 1330 vernietigde een stormvloed de ‘damme en waterkeringhe.’

Begin 1332 werd daarom een nieuwe poging ondernomen. Het was graaf Willem III, bijgenaamd de Goede, die met de bedijking begon. In 1331 maakte hij bekend dat iedereen die 1/16 deel of meer van de te bouwen dijk rond de Waard voor zijn rekening zou nemen Ambachtsheer werd voor een evenredig deel van de bedijkte Zwijndrechtse Waard. Zo’n Ambachtsheer was verantwoordelijk voor het onderhoud van de dijk. In ruil hiervoor kreeg hij van de Graaf voorrechten. Deze Waard werd daardoor verdeeld in zestien zogenaamde Ambachten. Namen als Heer Oudelandsambacht (de Pieterman), Achterambacht en Hendrik-Ido-Ambacht herinneren hier nog aan . Hendrik-Ido-Ambacht dankt zijn naam aan één der ambachtsheren: Hendrik Ido.³

In het plan van de herbedijking zat ook de afdamming van beide einden van de Waal bij Heerjansdam en Oostendam.

De kans op overstromingen zou dus minder worden. Graaf Willem betaalde zelf deze afdammingen.

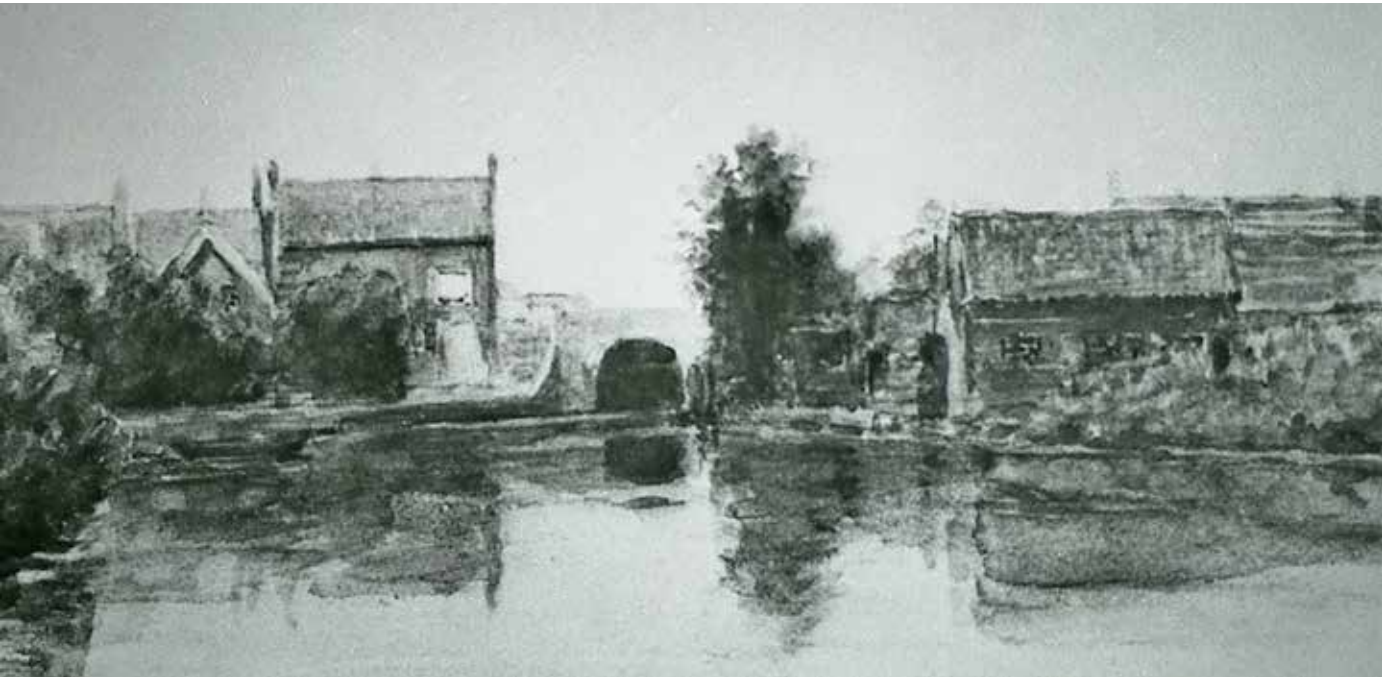
Afdamming Oosten- en Heerjansdam

Over de afdamming van de Waal moeten we volgens deskundigen vooral niet te licht denken. Het was een brede rivier met vrij in- en uitstromende getijden. De dam aan de oostzijde, de Oostendam, werd 250 meter lang: vanaf de punt waar de kop van de Pruimendijk aansluit bij de Molendijk en vandaar naar de Kerkstraat. Na de voltooiing van deze afsluiting, die enkele jaren vergde, ging dit gedeelte van de Waal vrij spoedig verlanden. Verlanden is een proces waarbij drasland, moerassen, plassen en andere ondiepe wateren langs natuurlijke weg in land verandert. Er ontstond daarom een brede strook oeverland tussen de Pruimendijk en het water, dat tenslotte geheel verdween.

Toch is deze rivier bij de Oostendam niet geheel dichtgeslibd. Voor de uitwatering van deze rivier werd namelijk in 1505 een sluis in de dam gemaakt. Daarvoor moest eerst door het dichtgeslibde gedeelte een vliet gegraven worden. Dat is nu nog steeds het smalle gedeelte. De sluis werd destijds van hout gemaakt, omdat men de draagkracht van de grond niet vertrouwde. In de zomermaanden van 1636 werd de in 1505 gebouwde houten spuisluis aan de Oostendam vervangen door een stenen schutsluis. Dit heeft volgens sommigen te maken met de invloed van Dordtse regenten. De grond in de Zwijndrechtse Waard was namelijk in handen van Dordtse regenten en instellingen.

Zij zullen erop aangedrongen hebben om het op- en afvaren van de Waal mogelijk te maken; goederenvervoer (van landbouwproducten) over water was destijds namelijk een snelle en goedkope manier. Vanuit dit belang verleende

Sluis uit 1332 bij den Oostendam, aquarel Lens uit 1895. Collectie Stichting Oud-Ridderkerk

SW Kaart Heerlijkheid Ridderkerk e.o. door Abel de Vries, d.d. 21-11-1772, NA 4 AANW inv.nr. 204

Dordrecht een subsidie van 400 gulden voor de bouw van de nieuwe sluis ‘*mis de selve sluys sal gemaect werden soo wijt, hooch ende lang dat men bequamelijck daer deur met schuyten sal connen vaeren.*’ Deze subsidieverlening zal des gemakkelijker gegaan zijn omdat de dijkgraaf en twee hoogheemraden van de Zwijndrechtse Waard in 1636 deel uitmaakten van het Dordtse stadsbestuur.⁴ Bekend is verder dat in 1709 in deze sluis ‘twee nieuwe puntdeuren gehangen werden in plaats van de oude en onbekwame binnendeuren.’⁵

Bij Heerjansdam was de dam veel langer dan die bij Oostendam, namelijk 450 meter. De monding van de Waal moet dus hier heel groot geweest zijn. Dit is volgens deskundigen een bewijs dat ook hier vroeger een brede rivier moet hebben gestroomd. De grote hoeveelheden zand, die hier zijn opgezogen, wijzen eveneens in die richting. Deze rivier kampte namelijk in vroegere eeuwen met een voortdurende verzanding. De oorzaak hiervan was de geringe stroomsnelheid in de vele waterarmen in de Hollandse Delta. Wel probeerde het hoogheemraadschap Zwijndrechtse Waard

in de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw de situatie te verbeteren. Maar over deze inspanning waren vissers en beurtschippers niet altijd even tevreden. Daarover straks meer.

De haven bij de Develsluis te Heerjansdam. Ansichtkaart, twintigste eeuw. Collectie: Kees van der Leer

Veeteelt, landbouw, ‘dijken’⁶

Uit de periode vóór de grote overstroming van 1314-1315 bleek dat in de Zwijndrechtse Waard veeteelt aanwezig was. Zo ontving de abt van St. Paulus van de ‘heren Jan Apersoen’ elk jaar *drie wagens kaas van den ouden lande in Swindrecht*. In 1514 geeft het document ‘*Informacie upt stuck der Verpondinghe*’ meer informatie. Dit document was namelijk een enquête die de overheid hield over ‘de economische toestand van de

steden en dorpen van *Holland en Westfriesland* ten behoeve van de belastingheffing. Daaruit bleek dat men in de Zwijndrechtse Waard zich voornamelijk bezighield met agrarische activiteiten. Verder noemde Heerjansdam ook *visschen en vogelen, dijeken* (dijkaanleg), en het dorp Schobbelandsambachten *lantnerginghe en schuytvoeren.* Hendrik-Ido-Ambacht vermeldde activiteiten als akkerbouw, veeteelt en dijkwerkers.

Haver en vis

In de tijd voor de overstroming van 1314-1315 teelde men haver in de Zwijndrechtse Waard. In een overzicht van de bezittingen van de St. Paulusabdij, gedateerd 1301/1320, bleek namelijk dat een zekere *Scildman Willem soen*, elk jaar een hoeveelheid havertienden moest opbrengen van zijn goederen op ‘Waelnesse’. Het was ook dezelfde Scildman Willem soen die visrechten in deze heerlijkheid kocht. Daarnaast kocht *Heinric Yen kindre* in 1330 visrechten van de graaf in een gebied gelegen in de

Zicht op de Waal circa 1750 (door N. Wicart). Beeldbank Regionaal Archief Dordrecht

Zwijndrechtse Waard. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan *Hendrik Ydo Ambacht*. Al met al lijkt de Waal in het (verre) verleden een rol te hebben gespeeld bij het vervoer van haver. Volgens de dorpsschrijvers L. Ollefen en P. Bakker was er in

Rijsoordse brug

Veel economische activiteiten speelden zich in het verleden rond de Rijsoordse brug af. Als kruispunt tussen water (Waal) en belangrijke transportweg (Rijksstraatweg) losten de schepen, die voeren tussen de Oostendamse sluis en de Rijsoordse brug daar hun lading. Rond 1543 werd een brug over de Waal bij Rijsoord aangelegd. Tijdens de 80-jarige oorlog werd deze brug in 1572 vernield, om in 1582 weer herbouwd te worden. In 1615 was de brug behoorlijk aangetast en werd ze ‘ondeugdelijk’ bevonden. Het Hoogheemraadschap wilde de brug vervangen door een pont. Maar het schap kwam daarop terug na een overeenkomst met de schout van Rijsoord, Leenaart Foppe van Driel. Hij werd in 1617 de nieuwe eigenaar en verplichtte zich deze brug voor ‘eeuwig’ te onderhouden.

Sinds 1617 moest de tol bij het Tolhuis (zie foto) uitsluitend door het doorgaande verkeer worden opgebracht. Veel schippers die hun lading van Rijsoord innamen of er juist ontschepen deden dat dan op het bruggenhoofd. Dit tot groot ongenoegen van de heer van Rijsoord, Arend Roeland de Carpentier, als eigenaar van de brug, omdat dit zijn inkomsten nadelig beïnvloedde. Op zijn initiatief besloot het hoogheemraadschap dat de schippers voortaan alleen nog maar aan de ‘gemenelandse plankier’ goederen mochten laden en lossen. Dit leidde er toe dat deze ‘loswal’ te klein werd zodat het hoogheemraadschap in 1712 deze wal vergrootte.⁷

Tekening Tolhuis 1748 bij de Waal. Stichting Oud-Ridderkerk

Rijsoord in het midden van de achttiende eeuw een redelijk intensief verkeer. Hoewel het dorp toen nog maar 14-15 huizen telde, was in het dorp een goede herberg met een paarden- en rijtuigstalling voor de passanten aanwezig. Volgens dezelfde auteurs hadden de meeste bewoners in Hendrik-Ido-Ambacht hun baan ‘bij de visscherij of de vlasneering’.⁸

Beurtschippers

Maar ook later in de tijd was de Waal een belangrijk bolwerk van economische werkzaamheden. Vanaf de Noord voeren namelijk veel schepen via de sluis bij Oostendam deze rivier op. Dat was onder andere voor de bevoorrading van Hendrik-Ido-Ambacht en omgeving. Dit gebeurde bijvoorbeeld tijdens de Franse tijd (1794-1814) en ten tijde van Koning Willem I (1815-1840).

In de Franse tijd was de binnenvaart strak gereguleerd. De binnenvaartschippers hadden zich aan regels te houden. Een voorbeeld hiervan is een nieuwe Regeling uit 1801 van de gemeente ‘Dordrecht en de Merwede’ (nu de Noord en Waal). Het uitgangspunt was dat iedere beurtschipper zich kon inschrijven bij de Commissaris van ‘Veer- of beurtschepen’ voor zoveel ‘goederen, als hy voornemens is in een Beurtschip te doen laden.’ De beurtschipper kon dit niet vrijblijvend doen. De Commissaris noteerde in een ‘Boek’ de ‘*qualiteit en de quantiteit der Goederen, met de bepaling van de datum en daar van, aan die zulks begeren*’ een schriftelijk bewijs.

Een beurtschip afgemeerd aan de oever van de Waal 1905. (William Kay 1872-1924) www.morganodriscoll.com. Collectie Gert van 't Zelfde

‘Keur en Ordinantie’ uit 1819

Wat vervoerden de beurtschippers? De ‘Keur en Ordinantie’ uit 1819⁹ geeft daar meer inzicht in. Ze vervoerden ook passagiers, die daarvoor ‘*passagie-geld*’ moesten betalen. Vanuit Dordrecht en Rotterdam brachten de beurschippers allerlei vracht naar Ambacht en omringende dorpen: ‘*koffiebonen, thee, suiker, tabak, snuif mitsgaders corenten, rozijnen en andere Kruidenierswaren*’. Verder noemt het Keur uit 1819 ‘*siroop, kaas, lijnzaad, zeep, pik of teer, of dieren (‘een gemest kalf’, een ‘nugter kalf’)*. Dat vervoer ging niet gratis, want daarvoor waren tarieven opgesteld. Een voorbeeld: ‘*voor zarksteen, hartsteen, dorpels, neuten, voor nieuw*

Schepen door het Oostendamse gat. Collectie Historisch Genootschap HIA

Timmerhout, enz. een stuiver van ieder Gulden der inkoopsprijs.’ Maar ook voor bier: ‘*een vat Bier, zullende twee kinnetjes voor een vat, en twee vaten voor een ton, gerekend moeten werden, van Rotterdam en van Dordrecht*’. Tot de dure tarieven werden gerekend:

- een bed met Peuluw en kussens
- bureau of Regtbank
- een spinnewiel
- een latafel’

Vervoer vlas: schip en bolderkar

Een belangrijke economische activiteit was de vlasbewerking. Het vlas werd ter plaatse in beperkte mate verbouwd. Het werd vooral van elders aangevoerd, namelijk van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden. En sinds de tweede helft van de negentiende eeuw ook uit de Haarlemmermeerpolder.

Het vlas kwam per schip in de haven van Oostendam aan. Vanaf de Merwede (deze rivier werd sinds 1850 de Noord genoemd) vervoerden de schepen hun vracht van het Nieuwe Veer (bij Ridderkerk) via het Oostendamsche Gat naar de Oostendamse haven. Het Oostendamsche gat was een geul van ongeveer 1,5 km lengte, die langs de zandplaat (de ‘Buiten Gronden’) liep. Deze plaat is in latere jaren ingedijkt. Daardoor ontstond de Oude Bospolder. Bij de vorming van de Crezéepolder in 1938 (als object voor de werkverschaffing) is dit Gat afgedamd omdat de Oostendamse haven toen zijn betekenis in die tijd voor het scheepvaartverkeer had verloren. Een deel van de polder, is verder opgeofferd voor de aanleg van de oprit naar de Alblasserdamse brug. Verder werd eind jaren dertig een nieuwe vaargeul gegraven voor een verbinding van de Noord en de Oostendamse haven.

Zo’n vijftig jaar eerder was deze haven echter volop in bedrijf. ‘In den loop dezer week kwamen drie vlasschepen aan en er is weder een begin gemaakt met de aanvoer van vlas, dat zoals voorzien in dit jaar belangrijk minder zal zijn dan het vorige jaar,’ schreef de krant ‘De Grondwet’ op 28 augustus 1883. Ook Ambachtse beurtschippers waren in deze sector actief. ‘De aanvoer in de Oostendamsche haven van groen vlas is voor dit seizoen bijna afgelopen. Niet minder dan 152 schepen geladen

Oostendamse gat: de vaarweg tussen De Noord en de Oude Bospolder. Collectie Historisch Genootschap HIA

Veel bedrijvigheid in de Oostendamse Haven. Collectie Historisch Genootschap HIA

Oostendamse haven rond 1900. Schepen met meer dan 40 ton konden de sluis niet passeren, de meeste vlasschepen werden dan ook hier gelost. Collectie Historisch Genootschap HIA

met vlas werden hier gelost, en dat zijn er 25 meer dan vorig jaar. Het hoogste dat hier ooit in een seizoen is gelost bedraagt 196 stuks,’ schreef het *Nieuwsblad van de Hoeksche Waard, IJsselmonde en Putten* in september 1885. En in 1888 werden zelfs 161 schepen met vlas gelost.¹⁰

Deze economische bedrijvigheid bij de monding van de Waal en de Oostendamse haven was goed voor de middenstand. ‘Nauwelijks is de haven gevuld met visschepen, of men ziet ’s zondags de wegen, herbergen, kroegen en snoepwinkels wemelen van mensen.’ Dit gebruik is, aldus een krant uit augustus 1878 nog aanwezig, hoewel er minder met ouderwetse tinnen bierkannen werd gedronken waarin Oudhollands bier zat.¹¹

Maar aan deze grote lossingen van het vlas zat ook een keerzijde. ‘Minder plezierig is het nu met de haven gesteld, die tot grote schade van vissers en last van de bewoners hier gevuld is met root-, rot- of vlaswater. Onbegrijpelijk dat de bevoegde instanties daar niet krachtig tegen optreden,’ aldus een krantenbericht van 9 september.¹²

‘De beurtschipper Jasper van den Herik uit Hendrik-Ido-Ambacht onderhield op de Waal een vervoersdienst tussen de

Vlas op de bolderkar op de Dam richting de haven van Oostendam. Collectie Historisch Genootschap HIA

Gerepelde vlas aangeleverd per kar bij de Lage Hoeve Pruimendijk. Stichting Oud Ridderkerk

omliggende plaatsen. Voordat de sluis in Oostendam in 1946 dichtging, voeren zijn schepen tussen Heerjansdam, Rijsoord en Hendrik-Ido-Ambacht en andere havensteden in ons land’, vertelde J. Verveer een oud-vlasbewerker in een interview uit 1988. Hij werkte vele jaren bij het bekende vlasbedrijf Van Nes in Rijsoord. Door telers in de omgeving werd het vlas door eigen vervoer gebracht. Voor het vervoer over de weg maakte zijn firma tot 1970 uitsluitend gebruik van paarden met *bolderwagens*. De Rotterdamse Tramweg Maatschappij (RTM) had langs de Oudendijk, waar het vlasbedrijf Van Nes

was gevestigd, in de jaren dertig een zijspoor aangelegd. Op deze wijze kon de stoomtram het vervoer verzorgen van vlas en vlasproducten.¹³ Het vervoer van vlas naar de Ambachtse haven ging in de negentiende eeuw dus vaak via bolderwagens. Dat ging vaak goed, maar ook wel eens mis. De krant ‘De Grondwet’ uit 1883 geeft een hieronder staand voorbeeld. *Nauwelijks is de vlasdrukte begonnen, of wij kunnen als naar gewoonte weer berichten van ongelukken inzenden. M. Labrijn alhier kwam woensdag met een wagen beladen met vlas van den Oostendam rijden, het vlas stortte van den wagen, de paarden gingen langs den Pruimendijk met een gedeelte van den wagen en werden tot staan gebracht nadat zij de kar van een lorrenkoopman hadden verbrijzeld. De voerman is er met den schrik en lichte kneuzingen van afgekomen, een der paarden moet eenigermate verwond zijn.* Uit: *De Grondwet*, 11 september 1883

3. Waterkering Waal

Eigen initiatief vissers

Op de Waal werd aan het einde van de negentiende eeuw gevist, met name op zalm en steur. De beheerder van deze rivier, het hoogheemraadschap Zwijndrechtse Waard, deed volgens een aantal belanghebbenden (vissers en beurschippers) rond 1880 te weinig om de Waal bevaarbaar te houden. Zo vroeg een aantal vissers het polderbestuur om de *‘waterplanten in de Waalboezem te zuiveren, zodat de ‘scheepvaart en visscherij schier ongehinderd kan worden uitgeoefend.’* Ze waren zelfs bereid om deze schoonmaak zelf te financieren! De vissers betaalden namelijk destijds 50 gulden voor een kleine proef van drie maanden. Volgens het krantenbericht uit april 1880 waren deze vissers positief: ‘het belooft groote resultaten’!¹⁴ Zo’n 1,5 jaar later was dat ook het geval. Een krantenbericht in oktober 1881 maakte melding dat in een week tijd *‘niet minder dan drie duizend pond visch werd gevangen, terwijl uit de eene fuik twee honderd vijftig pond paling werd gehaald.’* De vissers gaven een deel van deze vangst ook aan ‘aan arme lieden die geen geld bezaten om visch te koopen.’¹⁵

Moeras en een massa waterplanten

Toch bleek het enige tijd later weer mis te gaan. Een kritische (onbekende) schrijver stelde in 1882 in de krant *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard, IJsselmonde, Kralingen & Vlaardingen* het probleem van de waterhuishouding in de Waal nog eens aan de orde. De schrijver deed dit op een innemende, maar scherpe, wijze. Hieronder staat zijn kritiek.

‘Ons boezemwater de Waal, anders het sieraad onzer gemeente - in welks prachtig aanzicht zoo mening stedeling zich kwam verlustigen, en in eene ranke boot op hare kabbelende golfjes zachtjes zich liet dobberen – gelijkt op dit moment welk een moeras. Jammer is het dat de bevoegde macht [het

*hoogheemraadschap WS) hier op geen acht schijnt te slaan, want voor visscherij en scheepvaart is het niet alleen lastig, maar bovendien ook zeer schadelijk. Wel is waar zijn tot bevordering van goed drinkwater een weinig waterplanten hoogst nuttig, maar een menigte als thans kan niet anders dan hoogst nadelig zijn. Straks als die massa waterplanten haren groei heeft voleindigd, gaat zij tot verrotting over en is het water als het ware donker bruin geverfd.’*¹⁶

4. Provinciale Staten: De Waal in beeld

Deze kritiek kwam ook Provinciale Staten van Zuid-Holland ter ore. Daarom verzocht Eugène Jean Alexander van Bylandt, de toenmalige Commissaris des Konings, in de zomer van 1880 dijkgraaf Gerrit Adrianus de Raadt¹⁷ de nodige gegevens te verschaffen over de Waal. Hij stuurde daarom een aantal vragen naar het bestuur van het Hoogheemraadschap De Zwijndrechtse Waard. De beantwoording staat onder deze vragen.

Eigenaar en beheer

Een belangrijke, basale vraag was wie de eigenaar van de Waal was en op wie de verplichting tot onderhoud rustte. *Volgens het Hoogheemraadschap was zij ‘vanaf de indijking van de Zwijndrechtse Waard het eigendom van dit waterschap. Zij diende voornamelijk tot boezem van een deel van zijn polders en werd door het bestuur van de Waard sinds eeuwen bezeten, beheerd en onderhouden.’* In het verlengde daarvan de vraag: *‘Bestonden er titels, waarbij de onderhoudsplicht van de vaart geregeld was?’* Het korte antwoord was: *‘Bij oude giftbrieven werd de Waal verkregen, titels van onderhoudsplicht waren niet bekend.’*

Afmetingen

Vervolgens vroeg de Provincie naar de afmetingen van de rivier. *Welke was de gemiddelde breedte en diepte van de vaart?* Volgens de dijkgraaf was *‘de breedte was 30 tot 110 meter. De diepte was gemiddeld 2,75 meter onder het zomerpeil.’* In verlengde van dit antwoord, informeerde de Commissaris naar de afmetingen van de bruggen: de doorvaart, hoogte en wijdte. Er waren destijds twee bruggen: *‘In Rijsoord was de doorvaart tien meter breed, twee meter boven zomerpeil.’* Verder had de spoorbrug bij Heerjansdam *14,70 meter doorvaart en 2,30 meter hoog boven zomerpeil.’* Hendrik-Ido-Ambacht had dus geen bruggen: de A16 was in 1880 nog niet aangelegd.

Financiën

Een ander onderwerp was de financiële situatie: Waren er inkomsten aan de doorvaart verbonden, zo ja, welke waren die en wat was hun bedrag in de laatste tien jaren? Volgens het Hoogheemraadschap *‘leverde de vaart zelf door de Waal*

geen inkomsten op, maar voor het onderhoud van sluizen en haven, die daartoe toegang verleenden, werden door het Hoogheemraadschap schut- en havengeld geheven. Dat gebeurde krachtens door een bij Koninklijk Besluit goedgekeurd tarief. Ter zake van het kadegeld aan het einde van de Rijsoordsestraat was door de gemeente Ridderkerk vanaf het jaar 1874 een bedrag van vier en veertig gulden en zestig cent ontvangen. Verder waren er geen inkomsten.’ De dijkgraaf gaf niet aan wat de gemeentelijke inkomsten van de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht waren.

Vervolgens informeerde de Provincie naar uitgaven voor het onderhoud van de laatste jaren. *‘De Waal eiste van tijd tot tijd uitgaven tot het behoud van de waterkering en zuivering. Zij konden op vijf á zeshonderd gulden per jaar gesteld worden,’* aldus de dijkgraaf. Het hoogheemraadschap deed de nodige aanbestedingen voor het onderhoud van sluis en haven in Oostendam. Zo ging het in juli 1892 om:

- Het herstellen van ‘rijswerken’ in de haven van Oostendam
- Het maken van ‘eenig steenglooingswerk’ in deze haven
- Het gedeeltelijk vernieuwen en ‘verstraten van de bestrating op de Oostendam Sluis en van de noordelijke stoep aan de Oostendamsche losplaats’¹⁸

Gebruik binnenvaart

Een ander onderwerp was het gebruik van de Waal door de binnenvaart. ‘Kon enige opgaven verstrekt worden omtrent het aantal en de soort van vaartuigen, die in de regel van de vaart gebruik maakten?’ vroeg de Provincie zich af. Het antwoord was kort: *‘de beurtschippers van Rijsoord en Hendrik-Ido-Ambacht en voorts enige aken, die hoofdzakelijk bestemd waren voor het vervoer van bouwmaterialen.’*

Het schutten van deze aken ging overigens niet zonder risico’s, gevaren en ongelukken. Zo is bekend, dat sluiswachter Van der Hof in 1802 geen vaartuigen meer mocht schutten. Hij was toen al 76 jaar, had lichamelijke problemen en had ’s nachts wel eens de sluisdeuren opengehouden of aan andere niet-bevoegde personen de sleutel gegeven om in de nacht een schuit door te laten. Ook verzuimde hij wel eens om havengeld te laten betalen.¹⁹ Een ander voorbeeld is het zinken van een schip in 1890. In oktober van dat jaar kon namelijk door ‘roekeloos gedrag’ en hoog water een aak in de Oostendamse sluis de sluisdeuren niet dicht. De verslaggever van een regionale krant beschrijft hieronder uitgebreid het incident en hij stak daarbij zijn mening niet onder stoelen of banken. *‘Heden morgen omstreeks 6 ure is de Zwijndrechtsche Waard aan een groot gevaar bloot gesteld geweest. Er werd n.l. op het oogenblik dat het water sterk wassende was en reeds een merkelijke hoogte had bereikt, een aak door de sluis aan den Oostendam uit de Waal naar de Haven geschut, met het ongelukkig gevolg dat de aak tusschen het water en slagbalk zoodanig beklemd raakte, dat zij na vruchteloze pogingen om ze los te krijgen, zonk.’* Dat toen de binnendeuren der sluis het hard te verantwoorden

De Waal vanuit de sluis bij Oostendam (1920) Collectie Foto's van en over Ambacht

*hadden, behoeft geen betoog, temeer terwijl de buitendeuren door de belemmering van dier gezonken aak, niet dadelijk konden gesloten worden. 't Is voorwaar zeer onverantwoordelijk, de geheele Waard aan een zoo groot onheil bloot te stellen en te wenschen is het, dat een streng onderzoek zal plaats hebben, opdat voor het vervolg aan zoo verregaande roekeloosheid paal en perk zal worden gesteld. Het schutten ieder ogenblik van den nacht schijnt ook bijna regel.*²⁰

5. Waterpeil Waal

Hoog waterpeil: voorstander beurtschipper Van den Herik

Een probleem in de Waal was de hoogte van het waterpeil. Voor de scheepsvaart was de bevaarbaarheid een belangrijk punt. Dat kon via een hoog waterpeil en of door het uitbaggeren van deze rivier. Aan het eind negentiende begin twintigste eeuw spraken bestuurders van belangengroepen (beurtschippers, waterschappers, vissers, grondeigenaren [ingelanden]) vaak over dit onderwerp. Ze vonden dat in het verleden te weinig aan zowel de regulering van het waterpeil als aan het uitbaggeren werd gedaan.

In juli 1914 woonden zelfs een lid van Provinciale Staten en een Kamerlid een bijeenkomst bij over dit onderwerp. Dit waren: Jonkheer J. de Geer (lid van Provinciale Staten namens het kiesdistrict Ridderkerk, Gedeputeerde van Zuid-Holland, later Kamerlid en zelfs minister-president) en het liberale Kamerlid F.J. Drion van het kiesdistrict Ridderkerk.²¹ Daarnaast kwamen twee leden van de Provinciale Staten (J.L. van Rij en W. Stans voor het district Ridderkerk). Ook was B.C. Huijser (lid van de

Gezondheidscommissie te Barendrecht) en 'het Dagelijksch Bestuur der gemeente Ridderkerk' aanwezig. Opvallende afwezigen waren vertegenwoordigers van het Ambachtse gemeentebestuur. Ze vergaderden in het hotel Vink (het vroegere Tolhuis) vlak bij de Rijsoordse burg aan de Waal.

Aanwezig was ook Jasper van den Herik (1871-1947). Hij was een bekende Ambachtse beurtschipper: geboren in Papendrecht en getrouwd met de Ambachtse Hendrika Verschoor. Als ervaren beurtschipper maakte Van den Herik zich in 1914 hard voor handhaving van het waterpeil in deze rivier. Hij had veel ervaring met het varen op de Waal. Deze schipper haalde namelijk vóór 1900 in een klein haventje bij de Dorpsstraat, (recht tegenover het pand van het Historisch

In- en uitladen van vlas en riet in de Oostendamse haven. Bij laagwater konden schepen gedeeltelijk worden geladen vanwege de geringe diepgang. Collectie Historisch Genootschap HIA

Het haventje/steiger bij de Dorpsstraat (nu tegenover Den Brommert). Collectie Historisch Genootschap HIA

Genootschap) al meel op bij de maalderij van de firma Van Den Herik (ook aan de Dorpsstraat gevestigd). Vóór het gemeentehuis was begin jaren 1900 een kleine laad- en loswal aangelegd, waar schepen konden aanleggen voor het laden en lossen van goederen voor het dorp.

In oktober 1906 schreef hij aan het Hoogheemraadschap Zwijndrechtse Waard een verzoek om officieel beurtschipper te worden: 'Jasper van den Herik, schipper te Hendrik-Ido-Ambacht, verzoekt als opvolger van den beurtschipper Thomas van der Straaten een jaarlijks bedrag van veertig gulden te betalen als abonnement voor schut- en havengeld

voor het gebruik van de haven en losplaats aan den Oostendam.' Met een oude zeilboot vervoerde Van den Herik als beurtschipper goederen en soms ook passagiers vanuit Ambacht naar omliggende plaatsen.

Argumenten tegen verlaging waterpeil

Als reactie op een verzoek van het polderbestuur van Hendrik-Ido-Ambacht om een betere bemaling had Julius Dominicus Schultz van Haegen, de toenmalige dijkgraaf, in 1884 nog aangegeven dat het hoogheemraadschap 'in de voor- en najaartijden eene peilverlaging van tien centimeters in den boezem van den Waal toestaat.'²²

Van den Herik lost zijn vracht bij de Waalbrug bij Rijsoord

De foto laat het schip, de 'Hendrika' bij het oude gemeentehuis zien. Sommigen menen dat dit schip van Jasper van den Herik is en vernoemd is naar zijn vrouw Hendrika Verschoor. Waarschijnlijker is volgens anderen dat dit schip van beurtschipper Kranendonk was. Het schip van Jasper zal in de Oostendamse haven hebben gelegen. Daar was namelijk ook zijn schuur/garage. Collectie Historisch Genootschap HIA

Beurtschipper Van den Herik was een fel tegenstander van een verlaging van het waterpeil in de Waal. Hij gaf tijdens deze vergadering in juli 1914 aan wat de gevolgen van een verlaging van het waterpeil zouden zijn. Hij gebruikte hiervoor een rapport van de Hoofdingenieur van de ‘Provinciale Waterstaat’.

Daarin stond dat:

- Bij een verlaging van tien centimeter een beurtschipper met de diepgang van een schip van 1,24 meter niet meer ‘vol’ kan varen. Zo’n verlaging betekende ook dat op veel plaatsen in de Waal gebaggerd moest worden.
- De fundering van de Waalbrug bij Rijsoord zou vier centimeter boven water komen liggen en snel aan ‘verrotting onderhevig zijn’
- De waterverplaatsing in Ambacht zou ‘schade ondervinden’
- Het vlasroten wordt moeilijker
- Schepen komen nu met moeite door de sluis aan den Oostendam.

Van den Herik kreeg steun van het kamerlid Drion: ‘Men diende ook rekening te houden met de belangen van de scheepvaart,’ aldus de diplomatieke opstelling van dit liberale kamerlid tijdens de discussie over de hoogte van het waterpeil. Steun kreeg Van der Herik ook van ingelande P. Nugteren. Hij vond namelijk dat de Waal geschikt moest blijven voor ‘kleine vaartuigen.’ *‘In 1844 had men met elkaar enkele ondiepe plaatsen laten uitbaggeren. Hij wenschte, dat er gemalen moest worden met 75 cm en in de wintermaanden van 90 tot 100 cm,’*

stond in het krantenverslag te lezen. Enkele jaren daarvoor, in 1842, hadden de Dijkgraaf en Hoogheemraden ook een aanbesteding gedaan voor schoonmaken van een gedeelte van de boezem van de Waal ‘benevens den onderhoud van het schoongemaakte.’²³ Deze aanbesteding ging naar de Ridderkerkse vlasboer Adrianus Reinen van Nes.²⁴ Het Hoogheemraadschap ondernam dus wel wat pogingen, maar de diepte van de Waal was blijkbaar voor de binnenvaart structureel onvoldoende.

Zomerpeil: verhogen, winterpeil: onenigheid
Sommige aanwezigen tijdens de vergadering in 1914 wilden daarom ook de vaarroute verder laten uitbaggeren. Tegenstanders hiervan vreesden dat de ‘polderlasten’ dan flink verhoogd zouden worden. Een andere ingelande zocht het compromis: ‘De hoge kosten van het uitbaggeren komen niet tot hun recht. Doch als de sluis aan den Oostendam tot een sas (een sluis met een afsluiting aan twee kanten om vaartuigen te schutten) veranderd werd, dan zou hij de eerste wezen, die toonde, hiervoor gaarne een offer te brengen.’²⁵ Uiteindelijk kwam men tot de conclusie dat voor het *zomerpeil* een hoogte van 85 cm. voor alle partijen aanvaardbaar was. Vervolgens werd een commissie van drie ingelanden benoemd die met het ‘Dijkcollege’ moest overleggen om het zomerpeil op 80 cm. te houden. Opvallend was dat Dijkgraaf P.J.A de Bruïne niet aanwezig was. De reden? Bij het college van Dijkgraaf en Hoogheemraden bestaan geen redenen om deze vergadering bij te wonen, vermeldde het krantenverslag.²⁶

		
Dijkgraaf P.J.A. De Bruïne (dijkgraaf 1894-1919, burgemeester Zwijndrecht 1877-1917)	D. J. de Geer (lid Provinciale Staten voor het kiesdistrict Ridderkerk (juli 1902-mei 1920, Kamerlid (november 1907-augustus 1921, juli 1922-september 1922, mei 1933-augustus 1939). Minister-president maart 1926-mei 1933, Minister-president a.i. (augustus 1939-september 1940)	Kamerlid F.J. Drion (september 1913-september 1918 voor het kiesdistrict Ridderkerk, september 1920-juli 1922)
		Bron Wikipedia

De Dijkgraaf was overigens wel aanwezig bij een eerder afgelegde schouw van de Waal door het liberale kamerlid Drion op 21 april 1914.²⁷

Over een verlaging van het *waterpeil in de winter* waren de meningen verdeeld. Het idee was om dit peil op 90 cm. te brengen. De voorstanders hiervan wezen op het ‘hygiënisch belang, want de Gezondheidscommissie is op verzoek in Februari gaan kijken naar eene woning aan den Noldijk. Het water sypelde door den vloer. De voorzitter van de Zwijndrechtse Waard rapporteerde, dat zulks niet aan den waterstand, doch aan het doorzakken van het dijkwater lag.’ Een andere opvatting had ingelande Van Nes: ‘Wat Rijsoord

aanging, dat het winterpeil moet niet verlaagd moet worden, anders zitten wij zonder schipper.’ Wat werd de oplossing? ‘Besloten werd een comité af te vaardigen naar Dijkgraaf en Hoogheemraden om te pogen tot een bevredigende oplossing te komen,’ meldde de Dordrechtsche Courant. Is deze er ook gekomen? Ongetwijfeld, maar de Dordrechtsche Courant zwijgt daarover....²⁸ In bijlage 1 is een ingezonden brief te lezen uit 11 augustus 1915 van ‘eenige belanghebbenden bij een lageren waterstand van den boezem de Waal’ (*Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en IJsselmonde*, 11 augustus 1915). Volgens deze schrijvers zou besloten zijn om ‘s winters de waterstand ‘af te malen tot 85-90 cm.’

Boot op de Waal waar pulp (afval suikerbieten) wordt gelost bij boer Janus Plaisier. Collectie Historisch Genootschap HIA

6. (Beroeps)visser

Zoals eerder aangegeven was de bevissing van de Waal een belangrijke activiteit. Zo werd in 1833 het visrecht gedeeltelijk verhuurd. Het ging om een inschrijving, zoals in de Dordrechtsche Courant staat, ‘*streckende van de Brug te Rijsoort tot aan de Haven te Heerjansdam, voor zeven jaar. Voormelde Visscherij is om derzelver rijkheid van Visch, vooral Baars en Paling, welke laatste voor de Sluis te Heerjansdam zeer eenvoudig en onkostbaar gevangen wordt, bijzonder beroemd.*’²⁹

‘Kabeljauwse’ twisten bij den Oostendam
Niet alleen bij de sluis van Heerjansdam, maar ook bij die van Oostendam bevond zich veel vis. Dat bleek bijvoorbeeld in 1886. Toen kwam de visvangst bij Oostendam zelfs tot een conflict tussen de Ambachtse bestuurders en de Rijsoordse vissers. Eind februari 1886, tijdens een strenge winter, kwamen namelijk vissers uit Rijsoord naar Oostendam om op

Vissers aan het werk in de winter in/bij de Zwijndrechtse Waard (Schilder Albert Cuyp). *De Schilders van Dordrecht*; uitgever WBOOKS, 2025

de Waal ‘met hun zegen over ijs te vissen.’ Ze vingen behoorlijk veel vis bij de ‘Den Kleinen Punt’ in Oostendam: ‘prachtige baarsen, snoeken en een aanzienlijke hoeveelheid voorn en blik.’ Maar de Ambachtse bestuurders maakten grote bezwaren tegen deze vangst. De verslaggever in een regionale krant sprak van ‘een oponthoud toen het hoofd van der gemeente Hendrik-Ido-Ambacht de visschers wilden beletten met hun bedrijf door te gaan.’

Burgemeester met revolver

Wat was er aan de hand? Jan Hugo ter Spill, oud-militair en de toenmalige burgemeester van Ambacht, die vergezeld was door de ‘gemeente-veldwachter’ kwam ter plekke kijken. Vervolgens verbood hij deze vissers door te gaan met hun werk. Dat gebeurde onder intimidatie: de burgervader ‘inmiddels een revolver vertoonende,’ dreigde te schieten, indien verzet werd getoond.³⁰ Deze agressieve houding riep bij de Rijsoordse vissers veel irritatie op. Maar: ‘De visscher Van Nes, beducht voor de driftige karakters zijner medevisschers, antwoordde echter op kalme toon het edelachtbare hoofd, dat het de laatste streek was, die hij onder het z.g. gebied van Hendrik-Ido-Ambacht te doen had en daarna het visschen zou staken. Hij hoopte in dit seizoen niet meer terug te hoeven komen en het gebruik te maken van het consent van Zijn Excellentie den Commissaris des Konings in dit gewest.’ Deze vissers hadden namelijk toestemming van de Commissaris van Zuid-Holland gekregen om te vissen. De verslaggever van de krant had zijn mening daarom klaar: ‘Niet aardig van den heer burgemeester dat hij den armen visschers verweet, dat zij meenden de wijsheid in pacht te hebben. Op fatsoenlijke wijze werd die meening door den visscher Van Nes weerlegd.’³¹

8. Scheepsbouw aan de Waal 1924-1930

Behalve visserij en vlasverwerking was nog een andere economische activiteit aan de Waal. Dat ging om de bouw van kleine schepen bij ‘den Oostendam.’ Het was Wim Buitendijk (1893-1960) die in 1924 als zelfstandig scheepsbouwer aan de slag ging. Hij kreeg van zijn schoonvader Henk de Jong een schuur waar hij zijn eerste roeiboot bouwde. De Jong had een aannemersbedrijf/timmerwerkplaats vlakbij de Oostendamse sluis. In 1924 bouwde hij zo’n 10 roeiboten en een motoraak. De Jong kocht door de hoge productie een stuk grond aan de Dorpsstraat 113, dat grensde aan de Waal. Daar kreeg Buitendijk

Bedrijfsloods scheepswerf Wim Buitendijk, gezien vanaf de Waal. Collectie Historisch Genootschap HIA

Beroepsvisser Van Nes

Deze visser Van Nes werd in de loop der tijd regelmatig echter onfatsoenlijk behandeld. In de zomer van 1932 had men bij hem namelijk ‘de vischkaar (bewaarplaats voor vis) voor een groot gedeelte van haar inhoud beroofd. Door de verbreking van de sloten had men zich ongeveer 25 pond paling toegeëigend. Aangezien men in de roeiboot van Gebr. De Koning aan den Waalweg enkele palingen vond, ligt het vermoeden voor de hand, dat men zich hiervan bediend heeft, om den diefstal te plegen.’ Dit vermoeden kwam van de verslaggever van het ‘Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en IJsselmonde’.³² Twee jaar later, zomer 1934, kreeg deze visser opnieuw te maken met diefstal. ‘Ten nadeel van den visscher P.A. van Nes heeft men op één der laatsten nachten de sloten der kaarden verbroken, deze van hun plaats verwijderd en de zich daarin bevindende visch ontvreemd. Van de daders is geen spoor te ontdekken,’ vermeldde de bovengenoemde regionale krant.³³ Deze beroepsvisser kreeg dus ongewild de nodige aandacht.

Gerrit de Kruyk: laatste beroepsvisser

Dat brengt me bij één van de laatste beroepsvissers op de Waal. Dat was Gerrit de Kruyk. In 1943 was hij vijftig jaar beroepsvisser en sinds 1936 viste hij in deze rivier. Daarvoor was dat in Rotterdam (Charlois, Capelle, Koedood [‘een best watertje meneer’] en Schiebroek). In een kranteninterview gaf hij aan dat hij vooral met fuiken werkte. Daarom had hij weinig met jonge hengelaars in de Waal, ‘want die jonge rakkers lichten mijn fuiken en steken ze kapot.’....³⁴

van de gemeente toestemming om ‘roeiboten, sloepen, vletten, roeiaken te gaan bouwen.’

In de periode 1925-1930 gingen de zaken goed, want in 1925 bouwde hij zo’n 20 roeiboten en een motoraak. In 1927 vergrootte hij zijn bedrijfsloods naar ongeveer 46 vierkante meter. Aan het einde van de jaren 20 verplaatste hij zijn werkplaats naar de locatie van broer Cees, die een scheepswerf aan de Nieuwe Bosweg had. Zijn bedrijfshal aan de Dorpsweg verhuurde hij begin jaren dertig aan de Gereformeerde Gemeente, een destijds ontstaan kerkgenootschap in Hendrik-Ido-Ambacht.

Deze verplaatsing was mogelijk ook ingegeven door signalen van het Hoogheemraadschap Zwijndrechtse Waard over het gebruik van de sluis in de Oostendam. De kwaliteit van de sluisdeuren van deze sluis liet namelijk te wensen over. Deze deuren waren zo slecht dat dit Hoogheemraadschap eind 1942/begin 1943 een wand aan de binnenkant van de sluis aanlegde vanwege het overstromingsgevaar in de Zwijndrechtse Waard. Vervolgens is de sluis tussen 1946 en 1948 gedempt, zodat geen roeiboten of ander (vracht)vervoer van de Waal naar de Noord konden komen.³⁵

9. Camping aan de Waal (1968-1987)

Vlas, visserij en scheepsbouw verdwenen, zodat de Waal in een recreatierivier veranderde. Maar ook dat leidde in die sector tot de nodige creativiteit. Zo bedacht de toenmalige eigenaar van de boerderij De Rossenburg halverwege de jaren zestig om een camping aan deze rivier te beginnen. In de periode 1968 kreeg hij toestemming van de gemeente om maximaal 55 standplaatsen, een kantine en een campingwinkel neer te zetten. De provincie haalde echter een streep door dit plan: de Waaloever zou dan niet goed beschermd zijn en de Waal was ongeschikt als zwemwater. Daarnaast bestond het voornemen om tussen de Hendrik Ydenweg en de Rotterdamseweg in

Aan de economische activiteiten in de Waal kwam dus geleidelijk een einde. Dat begon al met het vlas. Een journalist uit het ‘Nieuwsblad’ schreef op 21 augustus 1931 al weemoedig: ‘De aanvoer van vlas in deze gemeente is tegenover vorige jaren van geen betekenis. Daar vroeger vele schepen met vlas om dezen tijd in de Oostendamse haven aankwamen, hetgeen een levendig aanzien bood, liggen thans een schepen in lossing als herinnering uit vroeger dagen.’³⁶

Reclame voor scheepswerf Buitendijk. Bron: Honderd jaar scheepswerf ‘Het Anker’

Ambachtse Camping aan de Waal. Collectie Foto's van en over Ambacht

Uitbaggeren van de Waal aan de Kerkstraat (jaren 60). Collectie Foto's van en over Ambacht

Vervoer van de dijk naar de Paulusweg

Bijzonder transport over de Paulusweg

Schip omhoog geheven

Schip omhoog geheven

In het water van de Waal ‘neergezet’

Ridderkerk de T99 aan te leggen. Hierbij ging het om de aanleg van de tertiaire weg 99 (T 99) tussen Rijksweg A15 en A16 via Ridderkerk en Hendrik-Ido-Ambacht in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Dit plan ging echter niet door. Zo had Ambacht tijdelijk een toeristische attractie bij de Waal: een camping tussen 1968 en 1986/1987.³⁷

10. Uitbaggeren jaren 80 : laatste lokale en economische krachttoer waterbeheer in de Waal

Tot 1980 loosden de woningen aan de Waal zowel in Ridderkerk als in Hendrik-Ido-Ambacht afvalwater in de Waal. In de daarop volgende jaren werden huizen aangesloten op het gemeentelijk riool. Het Waterschap IJsselmonde kreeg hierdoor de mogelijkheid als beheerder van de Waal plannen te realiseren voor het opschonen van de Waalbodem en ter verbetering van de waterkwaliteit.

Vervoer baggerschuit

Vervolgens kwam In de aanbesteding voor de werkzaamheden de lokale aannemer Grondhandel Mol als laagste uit de bus. Hij verkreeg daarop de opdracht. Allereerst werd het rioolslib verwijderd en via een persleiding onder Rijksweg 15 afgevoerd en verwerkt in een geluidswal langs de Rijksweg 15. Hierna werd begonnen met de zandwinning. Hiervoor werd vooraf een indrukwekkende operatie uitgevoerd. Voor de moeilijk bereikbare plaatsen werd namelijk voor de zandwinning een baggerboot aangevoerd. Een spektakel op zich: dit schip werd vanaf het terrein Veersedijk over de Paulusweg, het viaduct Antoniuslaan werd te licht bevonden, naar Kerk- en Dorpstraat bij kapsalon Pons. Bij deze kapsalon zette vervoerder/ kraanbedrijf Verhagen het baggerschip in de Waal.

Zeezand uit de Waal gebruikt voor begraaftplaats

Met het schip werden voor afvoer per as de overslagplaatsen Pruimendijk en Achterambachtseweg bevoorraad. Het zand had een hoekige structuur, zeezand, en was daardoor uitermate geschikt voor begraaftplaatsen. De gemeente Vijfherenlanden nam daarom een deel af en met het zand werd de uitbreiding van de Achterambachtse begraaftplaats gerealiseerd. Het totale project had een looptijd van drie jaar. Deze boot werd ook twee keer gebruikt voor aankomst Sinterklaas. Na afloop van de werkzaamheden sloopte Ad Stolk het schip in de Waal.³⁸

Bron van werk en innovatie

Het uitbaggeren van de Waal was een lokale krachttoer in waterbeheer. Hierin was het water niet een bedreiging, maar een bron van werk en innovatie ten behoeve van de Ambachtse gemeenschap.

Foto's transport, collectie Arie Mol

Eindnoten

- ↑ De informatie in deze paragraaf is onder meer afkomstig uit: Rapport nr. 1682 *Cultuurhistorisch onderzoek in het Landinrichtingsgebied IJsselmonde*, door J.A.J. Vervloet J.R. Mulder; Wageningen, 1985
- ↑ Volgens de opstellers van het *Cultuurhistorisch onderzoek in het Landinrichtingsgebied Wageningen*, 1985) zou bovenstrooms van de Waal, tussen Dordrecht en Oostendam een rivierpand moet hebben gelegen dat een heel ander karakter had dan de huidige Pelser. Oorspronkelijk kan hier een meandergordel aanwezig zijn geweest waarvan, de klei langs de Waal een westelijke uitloper vormde. In noordelijke richting zette dit systeem zich misschien nog een eindweegs voort tot langs de oevers van de Riede, gelegen tussen de voormalige Riederwaard en de polder Donkersloot die toen deel uitmaakte van de Alblasserwaard. Mogelijk is het binnenwater het Waaltje in Ridderkerk hier nog een restant van. Het Waaltje lag achter het oude gemeentehuis in Ridderkerk, later werd het ook De Kom genoemd.
- ↑ Zo verheft Graaf Willem III op 1 mei 1332 zijn klerk Gerard Alewijnsz. uit Leiden, diens zoon Alewijn en hun nakomelingen in de adelstand, in verband met Gerards aanstelling tot ambachtsheer in Zwijndrecht. *Wi Willem grave van Henegouwen etc. maken cond etc. dat Gherard Alewijns sone ute Leyden, onse clerc, van ons ghenomen heeft in Zwijndrecht te dikene een zestiendendel van al den lande met ambochte ende met alle sinen volgher, ende omme alsulken pacht ende in allen den voirwairden dat die ander ambochts heren Zwijndrecht hebben ghenomen te diken. Ende want ambocht niemant bedriven en mach dan edel lude, ende Gherard voirs. ende Alewijn sijn sone ghebrec hebben van hare edelheyt, zoe hebben wi omme menighen trouwen dienst dien ons Gherard voirs. ghedaen heeft ghegheven hem beyden van onser graveliker macht edelhede; ende willen dat si al des rechts ghebruken ende ghenieten ende alle rechte hantieren als edele lude sculdich sien te ghenieten ende te hantieren na den rechte van onse lande van Zeeland, ende hare nacomelinghen hoir edelheden van hem hebben alsoe als sier of gheboren sien. In orkonde desen brieve etc.; ende in meerre kennessen zoe hebben wi onsen neve heren Gherarde here van Voirne, burchgrave van Zeelandj, desen brief met ons doen beseghelen. Ende wi Gheraird here van Voirne, burchgrave van Zeeland, omme onses heren sgraven wille ende omme die meerre kennisse van den stucken voirscreven zoe hebben wi desen brief met onsen here den grave voirnoemt beseghelt met onsen zeghele. Ghegheven in Middelburch op den meyedach int jair ons Heren M° CCC°m XXXII°.* *https://resources.huygens.knaw.nl/registershollandsegrafelijkheid/oorkonde/ZE_603*
- ↑ https://www.oudridderkerk.nl/de-wapensteen-van-de-oostendamse-sluis
- ↑ Deel 4 Oostendam 1331-2021, Een historische wandeling door de oude kernen van Ridderkerk, Adrie Maliepaard, blz. 119
- ↑ De informatie van deze paragraaf komt uit het Rapport nr.1682 *Cultuurhistorisch onderzoek in het Landinrichtingsgebied IJsselmonde*; stichting voor bodemkartering Wageningen; 1985
- ↑ Zwijndrechtse Wetenwaardigheden II, blz. 21
- ↑ *De Nederlandsche stad- en dorp-beschrijver: deel 1* ("Teiland van Dordrecht, de Hoeksche Waard, de Zwijndrechtsche Waard, de Riederwaard en 't Land van IJsselmonde), L. van Ollefen; 1793
- ↑ Publicatie, de Schout der Gemeente Hendrik-Ido, Oostendam en Schildmanskinderen-Ambacht; met dank aan Gerard Plaisier.
- ↑ Deel 4 Oostendam 1331-2021, Een historische wandeling door de oude kernen van Ridderkerk, Adrie Maliepaard, blz. 120
- ↑ Deel 4 Oostendam 1331-2021, Een historische wandeling door de oude kernen van Ridderkerk, Adrie Maliepaard, blz. 120
- ↑ Deel 4 Oostendam 1331-2021, Een historische wandeling door de oude kernen van Ridderkerk, Adrie Maliepaard, blz. 119
- ↑ *J. Verveer, een van de oudste vlasbewerders van Rijsoord*, drs. Willem Schneider, in: Reformatorisch Dagblad; 6 augustus 1988, Digibron.nl, J. Verveer, een van de oudste vlasbewerders van Rijsoord
- ↑ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard,*

IJsselmonde, Kralingen & Vlaardingen; 10 april 1880

¹⁵ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard,*

IJsselmonde, Kralingen & Vlaardingen; 5 oktober 1881

¹⁶ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard,*

IJsselmonde, Kralingen & Vlaardingen 29 april 1882

¹⁷ De Raadt was Dijkgraaf van 1873 tot 31 december 1883; Bron: *De Glascollectie van het Waterschap IJsselmonde*, C.Y.A. Camphuis-Haakman, 1992

¹⁸ *Dordrechtsche Courant*, 15 juli 1892

¹⁹ Deel 4 Oostendam 1331-2021, Een historische wandeling door de oude kernen van Ridderkerk, Adrie Maliepaard, blz. 119

²⁰ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en*

IJsselmonde 4 oktober 1890

²¹ Frans Drion (1874–1948) was een markante liberale persoonlijkheid. Hij begon als ‘linkse’ anarchist en ontwikkelde zich tot een ‘rechtse’ vrij liberaal.

Deze verschuiving is op zich geen radicale breuk als men op het eerste gezicht zou denken. Zijn afkeer van staatsinmenging in die overgang bleef constant. Dat gold ook voor zijn strijdbaarheid.

²² Correspondentie Polderbestuur en Dijkgraaf, februari 1884. Bron:

Regioarchief

²³ *Dordrechtsche Courant*, 16 juli 1842

²⁴ Een historische wandeling door de oude kernen van Ridderkerk, deel 4, blz.123

²⁵ *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 1 augustus 1914

²⁶ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en*

IJsselmonde 01-08-1914

²⁷ *De Dordrechtsche Courant*, 25 april 1914

²⁸ In bijlage 1 is een ingezonden brief te lezen uit 11 augustus 1915 van ‘eenige belanghebbenden bij een lageren waterstand van den boezemde ’ (*Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en IJsselmonde*, 11 augustus 1915)

²⁹ *De Dordrechtsche Courant*, 7 februari 1833

³⁰ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard,*

IJsselmonde, Kralingen & Vlaardingen, 27 februari 1886

³¹ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard,*

IJsselmonde, Kralingen & Vlaardingen, 27 februari 1886

³² *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en*

IJsselmonde, 26 juli 1932

³³ *Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard en IJsselmonde*, 8 juni 1934

³⁴ *Rotterdamsch Nieuwsblad* 25 mei 1943

³⁵ *Honderd jaar scheepswerf ‘Het Anker’* 2024; Arie Verhoeven

³⁶ *Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en*

IJsselmonde 21 augustus1931

³⁷ *Een Ambachtse camping*, Ambachtse vertellingen, aflevering 129; *De Kombinatie*, 27 november 2019

³⁸ Gesprek met Arie Mol, 4 september 2025

Vervuilde Waal begin 20e eeuw: troebel water is zichtbaar (wellicht organisch materiaal). Bron: collectie Foto's van en over Ambacht

Een aak op de Waal rond 1910. Bron: www.rijsooord.nl, collectie Gert van 't Zelfde

Bijlage 1 Ingezonden 11 augustus 1915 in: Nieuwsblad, gewijd aan de belangen van de Hoeksche Waard en IJsselmonde

Mijnheer de Redacteur,

Mogen wij beleefd verzoeken om plaatsing van o.s. in uw courant, bij voorbaat onze dank.
In 1741 hebben onze voorvaderen op den boezem de Waal voor uitwatering van dezelve een sluis laten maken, waardoor dan bij laag water het overtollige water van den boezem de Waal weg kon lopen, en vooral toen in 1850 de Nieuwe Waterweg tot stand kwam, waardoor het water in de Maas lager wegliep, gebeurde dat dikwijls, toen stond ons land ook wel eens onder water, zoo wij meenen een 60 etmalen.
In 1870 is er een stoomgemaal gesticht, maar het scheprad hing te hoof en maakte ons land niet droog. Het land stond in 1911 op 1912 150 etmalen onder water en van 1914 op 1915 120 etmalen. Voor het stichten van het stoomgemaal betaalden we niets en nu ongeveer 10 gulden per ha voor zoo'n tijd onder water staan.

Eerste dijkgraaf van het hoogheemraadschap 'de Zwijndrechtsche Waard', waar de boezem de Waal onder hoort, was 't Hooft van Benthuisen, tweede Schulz Verhagen, derde G. de Raad, vierde Schulz Verhagen, toen hadden wij een hoogheemraad die goed lette op het malen en sluiten van de sluis.
In 1896 werd mijnheer de Bruine dijkgraaf, en nu is het heelemaal bezijden, want die gaat ons riet afsnijden. Hij liet maken 14 procesverbalen, maar er was niet te halen, wij werden vrijgesproken, want het waren onze eigen strooken.

Mijnheer Laaij raadde ons aan drie peilschalen te laten maken en dan een week de waterstand opnemen. Op een vergadering te Rijsoord was besproken het water te houden op 85 à 90 cm en 's winters afmalen 85 tot 90 cm. Mijnheer Houtkamp bracht mij in 1910 een bezoek namens Gedeputeerde Staten om de waterstand op te nemen welke toen bij Van der Tholen aan den Noldijk had geweest, welke zei de vraag om 25 cm verlaging dat hindert niets voor de sluis op den Oostendam en voor de scheepvaart. Nu stond het verleden jaar 85 à 90 cm en daar was niemand tegen. Op 't oogenblik is de waterstand 75 en 80 cm, dus dat is 10 cm te hoog. Een maaier kreeg natte voeten op 't land.
Ook september toen H.M. de Koningin is gekroond stond het land 16 dagen onder de 100 cm. Op de begraafplaats te Heerjansdam liggen onze dierbare afgestorvenen in een jammerlijke toestand, waarmee de gezondheidscommissie is in kennis gesteld, welke om raad geweest bij de heeren Gedeputeerde Staten en die hebben gezegd daarmee naar den Dijkgraaf te gaan. De voorzitter der gezondheidscommissie de heer Van Rij tevens lid van de Provinciale Staten kwam met de boodschap van den Dijkgraaf dat er 10 cm meer zou begonnen worden met malen, wat nooit gebeurd is. Toen de heer Drion een bezoek bracht aan den boezem de Waal, werd er 7 cm meer begonnen en 7 cm langer volgehouden, toen hadden wij de stand 85 en 90 cm, waar wij allen mee in ons schik waren!

*In 1852 voer ik niet abuis.
Met 16 wilgenbomen door de sluis.
En nu kan er door geen muis.
In 1911 is hij dicht gedaan.
Zoo is het met ons eigendom gegaan.
En eer dat ik u allen groet
Vraag ik wat ik doen of laten moet.*

*Rentmeesters, eigenaars en boeren.
Wat zou het bestuur in der schild voeren
't Is betalen en verrotten
't Is toch niet om te spotten.
Mijnheer de redacteur,*

*Nu kom ik aan je deur
Zet nu deze schat
In u veel gelezen blad!*

Eenige belanghebbenden bij een lageren waterstand van den boezem den Waal

Colofon

'Swindregt were', een naam die naast 'Swijndregt were' al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse waard, is het blad van het *Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht* en de *Historische Vereniging Zwijndrecht*.
Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden

Redactie Hendrik -Ido-Ambacht
drs. W.Schneider, M. Monden-Groeneweg
Redactieadres
Ary Schefferlaan 14
3343 DN Hendrik -Ido-Ambacht
e-mail
willemschneider1@gmail.com

**Historisch Genootschap
Hendrik -Ido-Ambacht**
Vestigingsadres
'Oudheidkamer Den Brommert'
Dorpstraat 84
3342 BD Hendrik -Ido-Ambacht
telefoon 078 -6815905
e-mail
info@historhia.nl

Correcties
Irene Mensink

Vormgeving
Ronald Meekel, same-d

Productie
Tinto Media, Hendrik -Ido-Ambacht

De verkoopprijs van losse nummers € 5,00

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.
ISSN: 22150439

Achterzijde omslag:
Boven: Twee schepen op de Waal bij ondergaande zon in 1906. Frank Lucien: *Deux bateaux au coucher du soleil*; Collectie Gert van 't Zelfde
Onder: Ondergaande zon De Waal mei 2025. Foto Marianne Monden-Groeneweg

Redactie Zwijndrecht
M.M. de Jongh MA, drs. C.L. van der Leer
Redactieadres
Kievitstraat 19
3334 TG Zwijndrecht
e-mail
SW-redactie@swaen.org

Historische Vereniging Zwijndrecht
Vestigingsadres
'Ouheidkamer De Vergulde Swaen'
Rotterdamseweg 53-55
3332 AC Zwijndrecht
telefoon 078 -6125681
e-mail
info@swaen.org

De Waal vanuit de sluis bij Oostendam (1920). Collectie Foto's van en over Ambacht

Zicht op de Inham bij het vroegere eilandje Nes bij de Waal. Foto Willem Schneider

